

Івано-Франківська обласна державна адміністрація
Відділ у справах національностей та міграції
Суспільно-культурне товариство «Лемківщина»
Суспільно-культурне товариство «Надсяння»

Табірний барак у Явожні. 1959 р.

**АКЦІЯ «ВІСЛА»
В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ
ВІДНОСИН ХХ СТОЛІТТЯ**

Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої
50-літтю проведення акції «Вісла»
(19 квітня 1997р.)

Збірник статей за редакцією Миколи Геніка

Івано-Франківськ
1999 р.

Акція «Вісла» в контексті українсько-польських відносин ХХ століття
Збірник матеріалів регіональної наукової конференції,
присвяченої 50-літтю операції «Вісла».
За редакцією М. Геніка. (Івано-Франківськ. 19.04.1997 р.)

Книга присвячена дослідженню проблем українсько-польських відносин і, зокрема, причин та наслідків операції «Вісла», здійсненої у 1947 р. тоталітарним режимом з метою ліквідації українського питання.

Основу збірника склали доповіді й матеріали регіональної конференції «Акція «Вісла»: причини і наслідки», проведеної суспільно-культурними товариствами «Лемківщина» і «Надсяння» при підтримці відділу у справах національностей та міграції Івано-Франківської обласної державної адміністрації 19 квітня 1997р. у місті Івано-Франківську.

За достовірність викладених фактів відповідальність несуть автори.

Комп'ютерна верстка *І. Вус.*
Коректор *О. Гречух.*

50- ЛІТТЯ АКЦІЇ «ВІСЛА»: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Микола КУГУТЯК.

Доктор історичних наук,
професор, голова Івано-Франківської
обласної організації Конгресу української інтелігенції.

У квітні 1997 року українська громадськість відзначила 50-ліття операції «Вісла» - акції депортації українського населення зі своїх етнічних теренів Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя на північно-західні землі Республіки Польща. Цей злочинний захід був підготовлений, організований і здійснений комуністичним тоталітарним режимом Польщі та СРСР і мав на меті остаточне розв'язання українського питання шляхом форсованої денационалізації і полонізації української меншини. Реалізація акції «Вісла» супроводжувалася масовим терором, насильницьким переселенням сотень тисяч мирних жителів, позбавленням їх елементарних прав людини, винищенням українських економічних, громадських, культурних і релігійних установ.

Депортаційна акція «Вісла» є прикладом етноциду, здійсненого у мирний час тоталітарним режимом польської держави проти своїх громадян української національності. Реалізація насильницького переселення українців зі своїх етнічних земель здійснювалася у період розробки основоположних документів Організації Об'єднаних Націй, зокрема, - Декларації прав людини, що кваліфікує ці дії як злочин проти людства. Однак Польща, яка є членом ООН з 1945 року, дотепер на офіційному рівні не засудила депортаційних акцій.

Українсько-польські відносини на сучасному етапі характеризуються зближенням позицій і поглядів на основні проблеми загальносвітового і європейського розвитку. Спільність підходів у питаннях європейської і північноатлантичної інтеграції зумовлена геополітичним розташуванням обох держав, об'єктивно сприяє піднесенню українсько-польських відносин до рівня стратегічного партнерства. Візити високих посадових осіб, які проходили останнім часом, активізація економічних і культурних контактів служать підтвердженням взаємної зацікавленості в необхідності продовження цього діалогу і зближення.

Однак на шляху встановлення добросусідських відносин між нашими державами слід подолати тягар перешкод і упереджень. Це стосується загоєння ран минулого, об'єктивної моральної і політико-правової оцінки подій, які мали місце під час і після закінчення Другої світової війни. Особ-

ливе місце у цьому комплексі проблем займає подолання соціальних і етно-політичних наслідків акції "Вісла" та депортаційних процесів 1944-1946 років. Українське населення Закерзоння, яке постраждало від депортаційних акцій та репресій, дотепер не має відповідного соціального захисту, задоволення своїх національно-політичних, культурно-освітніх і релігійних потреб.

Ця проблема становить предмет гострої політичної дискусії у польському суспільстві. Польські демократичні кола, усвідомлюючи необхідність українсько-польської співпраці на сучасному етапі, виступають за усунення перешкод на шляху взаємозближення. Виявом цього є багатолітня діяльність еміграційної ліберальної інтелігенції, згурпованої навколо редагованого Єжи Гедройцем і Юліушем Мєрошевським паризького журналу "Kultura". Демократичні сили Польщі, маючи більшість у сенаті, добилися засудження ним 3 серпня 1990 року акції "Вісла". Однак ця постанова дотепер не схвалена сеймом - нижньою палатою польського парламенту.

У 1997 році із засудженням депортаційних акцій виступили близько 200 польських політичних і культурних діячів, в т. ч. Ганна Сухоцька, Лешек Бальцерович, Чеслав Мілош, Анджей Вайда та інші, які у своїй заяві висловили сподівання щодо відшкодування сеймом завданих у рамках операції "Вісла" польськими властями моральних кривд і матеріальних втрат переселенцям української національності.

Президент Польщі Александр Квасневський в інтерв'ю професорові Богданові Осадчукові з нагоди наближення 50-річчя акції "Вісла" закликав подолати цю спадщину з метою налагодження відносин між нашими державами.¹ Під час візиту польського президента до Києва 21 травня 1997 року було підписано акт примирення - декларацію "До злагоди і єднання", в якій знайшли осуд крайні прояви націоналізму і екстремізму в польсько-українських відносинах.

Зроблено певні кроки по інформуванню польського суспільства про справжні цілі, хід і наслідки депортаційних процесів. Це, насамперед, праці польських дослідників українського походження Євгена Місила², Миколи Сивіцького³, Романа Дрозда⁴ та інших.

Ці проблеми викликають також активізацію українофобських рухів певної частини польського суспільства, що знайшло свій вияв у створенні урядової "Комісії розслідування злочинів проти польської нації", анти-українських публікаціях Едварда Пруса, Віктора Поліщука і т. п. Вони вимагають від польського уряду узалежнення осудження акції "Вісла" із засудженням українською стороною подій на Волині 1942-1944 років.

Депортації українців із своїх етнічних земель у Польщі не знайшли адекватного відображення у вітчизняній історичній науці. Тільки в роки незалежності започатковано видання збірників документів, матеріалів і спогадів

про переселення українців з Закерзоння⁵. Дослідження згаданої проблематики активізувалося з наближенням 50-ліття сумнозвісної акції "Вісла"⁶.

Необхідність встановлення історичної справедливості спонукає українську громадськість вимагати від польського парламенту об'єктивної моральної і політико-правової оцінки депортаційної акції "Вісла", компенсації завданих українському населенню збитків і втрат. Ці заходи лежать в основі діяльності Об'єднання українців Польщі, суспільно-культурних товариств "Лемківщина", "Надсяння", "Холмщина" та інших. За їхньою ініціативою у квітні 1997 року було проведено ряд наукових конференцій у Києві, Львові, Івано-Франківську, Тернополі та інших містах.

Зокрема, наукова конференція "Акція "Вісла": причини і наслідки", яка відбулася 19 квітня 1997 року в Івано-Франківську, ухвалила звернення до Президентів України і Польщі з вимогою засудити злочин 50-літньої давності, розробити спільну міждержавну програму етнічного і соціального відродження української меншини в Польщі та порушити питання перед парламентами обох країн про надання статусу депортованих всім переселенцям 1944-1947 і 1951 років. Оскільки деформації національної структури населення на українсько-польському пограниччі готувалися і обґрунтовувалися націоналістичним спектром польського суспільно-політичного руху протягом першої половини ХХ ст., тому на конференції акцію "Вісла" 1947 року було розглянуто у взаємозв'язку з міжнаціональними відносинами 20-30 років та обміном населенням між Польщею і УРСР у 1944-1946 рр., було проаналізовано соціально-економічні і національно-політичні аспекти впливу згаданих процесів на сучасний стан міждержавних відносин. Виступи і доповіді, виголошені на цій конференції, склали основу даного збірника матеріалів.

У сучасних реаліях поживлення українсько-польської співпраці і активізації двохсторонніх відносин на усіх рівнях минулі кривди не повинні стояти на перешкоді, однак об'єктивна моральна і політико-правова оцінка тих подій є необхідною умовою і запорукою цього зближення та встановлення стосунків добросусідства і стратегічного партнерства.

Література

1. А. Квасневський: "Україна - важливий наш сусід, партнер у європейських відносинах" // Час. Time. 1996. №49. 13 грудня.
2. Miśło E. Akcja "Wisła". Dokumenty. Warszawa, 1993. 524s.
3. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. T.3. Warszawa, 1994. 440s.
4. Drozd R. Droga na zachód. Warszawa, 1997.

5. Депортовані чи репресовані? Документи, статті, спогади. Івано-Франківськ, 1994, С.120.
 Оленич І. Доля Лемківщини. Львів, 1992. С.119.
 Дмитрик І. Записки українського повстанця. (В лісах Лемківщини). Львів, 1992. С.160.
 Кривуцький І. Закерзоння моє спалене // Літопис Червоної Калини. Львів, 1993. №10-12, с.42-45,
 Ломницький Я. Тернистою дорогою. // Дзвін. Львів, 1993. №4-6, с.102-105.
 Щерба Г., Яремкевич Л. Переселення українців з Надсяння в 1944-1947 рр. у спогадах самих переселенців // Визвольний шлях. Лондон, 1992. № 2. с.198-208.
6. Депортації. Західні землі України кінця 30-х - початку 50-х р. Документи, матеріали, спогади. 1939-1945 рр. Т.І. Львів, 1996. С.750.
 Макар Ю.І. Характер та наслідки акції "Вісла" // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ століття. Київ; Чернівці, 1997. Ч.1, с.574-582.

**ПРОБЛЕМА ДЕФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
 СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ
 ЗЕМЕЛЬ У ПОЛЬСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ
 ДУМЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

Микола Генік.

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника

Українське питання та проблеми українсько-польських відносин займали важливе місце у політичних концепціях польського суспільно-політичного руху, що диктувалося розташуванням, чисельністю і роллю обох народів у Центрально-Східній Європі, необхідністю узгодження геополітичних інтересів та розв'язання складних міжнародних антагонізмів.

На початку ХХ ст. в умовах боротьби за ліквідацію іноземного гноблення на східних окраїнах колишньої Першої Речіпосполитої зазначилося протистояння українського і польського визвольних рухів. У польській партійно-політичній системі сформувалися дві основні концепції розв'язання міжнародних суперечностей. Ліводемократичний табір, насамперед соціалісти, розглядав сусідній український народ як союзника у визвольній боротьбі проти спільних гнобителів і підтримував ідею утворення української держави, федеративний зв'язок з якою мав би стати гарантією незалежності Польщі¹.

Польський націоналістичний табір, прийнявши доктрину суспільного дарвінізму, став на шлях заперечення доцільності існування української держави. Реалізація принципів цієї політики в суспільно-політичній, соціально-економічній і культурній галузях спрямовувалася на створення перешкод та гальмування національного розвитку українців і їхню денационалізацію. У програмі Національно-демократичної партії (НДП) стосовно національно-визвольних рухів українців зазначалося, що "партія прагне до всестороннього ослаблення цих ворожих напрямків шляхом безоглядного поборювання безпідставних претензій при одночасному і енергійному зміцненні на даній території польського елемента та його цивілізаційної праці"².

Політична думка ендеків, сформована у працях Р. Дмовського, Я.Л. Поплавського та інших, висуваючи гасло безоглядної і примусової асиміляції непольських національностей та сприймаючи український національно-визвольний рух за небезпечного конкурента для великодержавних інтересів Польщі, вважала постановлення української держави небажаним явищем. Це пояснювалося перешкодами для відновлення Речіпосполитої в історичних кордонах та для ведення асиміляційної політики щодо українського населення. Крім того, в ідеологів "всехполяків" викликала побоювання перспек-

тива геополітичного розташування Польщі між Німеччиною і Україною, яка на їхню думку, перед загрозою російського імперіалізму проводитиме германофільську політику³.

У період відновлення і становлення Польської держави ендеки виступали основними противниками федералістичної політики Ю. Пілсудського і зближення з Українською Народною Республікою, ініціаторами ведення активних наступальних дій на сході, спрямованих на повалення української державності та інкорпоративне приєднання "східних кресів" до Польщі⁴.

Ідеологія ендеції силкувалася довести відсутність єдиного українського народу, трактуючи населення західноукраїнських земель як етнос, якому відводилася роль складової польської нації. Звідси посиленний натиск на етнімімі "русин", вилучення слова "українець" з офіційної термінології, запровадження назв "Східна Малопольща" і "Червенська земля" замість "Східна Галичина" і т.п.⁵

Українське питання становило одну з найважчих проблем відродженої Польської держави. Чисельність, компактність заселення, високий рівень національно-державницької свідомості української меншини та міжнародний характер українського питання зумовили актуальність і перманентну гостроту цієї проблеми у польській суспільно-політичній думці міжвоєнного періоду. Основним змістом процесу формування політики Другої Речіпосполитої в українському питанні була дискусія про національний чи багатонаціональний характер Польської держави.

Висунена у програмі Народно-Національного Союзу (ННС), в який трансформувалася НДП у 1919 р., концепція побудови однонаціональної Польської держави передбачала національну асиміляцію меншин за допомогою комплексу дискримінаційних заходів. Трансформація національної структури населення західноукраїнських земель, з одного боку, мала досягатися посиленням асиміляційного тиску на українців: позбавленням ряду демократичних свобод, створенням перешкод при прийомі на державну роботу, запровадженням мережі польських і утравістичних шкіл, розпорощенням української інтелігенції по вакансіях в етнічній Польщі, заміною її у Східній Галичині поляками із західних воеводств⁶. З іншого боку, передбачалося проведення цілеспрямованої колонізаційної політики в аграрно перенаселеній Східній Галичині. Усунення українського селянства від участі у парцеляції поміщицьких маєтків та поселення на західноукраїнських землях військових осадників і колоністів мало на меті посилення польського елементу та спонукання безземельного українського селянства до еміграції за океан⁷.

Ця політика була сприятливим ґрунтом для зближення і консолідації правочентристського табору у польській партійно-політичній системі. Енде-

ція отримувала вигідне зняття полонізації і зміни національної структури населення на західноукраїнських землях. Частина консерваторів, спрямувавши потік селянства з Польщі на "східні креси", зберігала свої маєтки від аграрної реформи. Праве крило людовців - Польська народна партія "Пяст", - вирішувала земельне питання польського селянства, що мало досягатися усуненням українського населення від участі у парцеляції. Крім того, лідер "Пяста" В. Вітос вказував на масову польську колонізацію як засіб забезпечення східних кордонів держави⁸. З цією метою ендеція розвинула у своїх сателітських організаціях, зокрема - польських Національних організаціях Східної Галичини, активну діяльність, спрямовану на недопущення переходу поміщицької землі в українські руки та збереження "польського стану посідання".

В освітній галузі діяльність націоналістів спрямовувалася на ополячення українського шкільництва, особливі зусилля ендеки прикладали до полонізації Львівського університету, створення перешкод для навчання у ньому українського студентства та недопущення відкриття українського університету у Львові⁹.

Великого значення націоналістичний табір надавав проведенню перепису населення у вересні 1921р. для задокументування польського характеру "східних кресів" шляхом штучного піднесення відсотка польського населення. Під впливом ендеків результати перепису були спрепаровані таким чином, що у Східній Галичині українці становили тільки відносно більшість¹⁰. Заперечуючи наявність абсолютної української більшості у південно-східних регіонах Другої Речіпосполитої, що вимагало б ведення гнучкої національної політики, шовіністичні сили відкидали пропозиції соціалістів щодо надання територіальної автономії західноукраїнським землям та закликали уряд до прискорення інкорпораційних процесів та поширення польського адміністративного поділу на Східну Галичину¹¹. Внаслідок опору націоналістичних партій ініційованому Польською соціалістичною партією (ППС) у 1922р. розгляду закону про територіальну автономію Східної Галичини, проект було модифіковано у напрямку воеводського самоуправління та нівелювання прав української більшості. Змінений проект 26 вересня 1922р. було ухвалено сеймом, однак, не задовільняючи жодну зі сторін, закон не було впроваджено у дію протягом всього міжвоєнного періоду¹².

Загострення політичної боротьби навколо питання про національний чи багатонаціональний характер Польської держави, яка проходила на тлі поглиблення кризи парламентаризму, сприяло консолідації націоналістів з поміркованими консервативними і людовськими партіями правочентристського табору. Підписання 17 травня 1923р. Лянцкоронського пакту між блоком правих партій - Християнським союзом національної єдності ("Хеною")

і "Пястом" - передбачало забезпечення польського характеру держави та нарощування асиміляційної політики на "східних кресах", яке мало досягатися протегуванням польському елементові, прискоренням земельної реформи та усуненням українського селянства від участі у парцеляції. Акцент робився на першочергову польську колонізацію стратегічно важливих земель - приміської зони, придорожної і прикордонної смуги та регіонів, на яких порівняно швидко можна створити польську більшість, - Волині й Поділля. Ставилося завдання компактним польським валом розчленувати українську етнічну територію з метою полегшення наступної полонізації¹³.

Принципи Лянцкоронського пакту стали програмою діяльності уряду "Хено-Пяста", очоленого В. Вітосом. Активізувалося Польське товариство опіки над східними кресами (ПТОНСК), яке проголошувало своїм завданням "зміцнення польського елемента на кресах всіма засобами культурного і суспільного впливу"¹⁴. Засуджуючи національну політику "Хено-Пяста" на західноукраїнських землях, орган соціалістів "Robotnik" писав, що "ендеція йде на креси з гаслом, що там немає (...) українців (...), що маса місцевого населення - це тільки етнографічний матеріал, який всіма засобами і якнайшвидше необхідно полонізувати"¹⁵.

Суперечності у правлячому таборі навколо проблем національної і земельної політики та рішуча опозиція з боку лівих сил і національних меншин спричинили падіння кабінету В. Вітоса наприкінці 1923 р. та унеможливили спробу реалізації доктрини національної держави.

В цих умовах націоналісти змушені були з тактичних міркувань послабити асиміляційний тиск, який став набирати більш прихованих форм. Ендеки використали участь у позапарламентському кабінеті В. Грабського для спрямування ходу планових реформ у русло своїх програмових вимог. Найяскравіше це проявилось у процесі розробки пакету законів, які мали регламентувати використання польської й української мов у адміністрації, судівництві та шкільництві. Опрацювання проектів проходило під безпосереднім керівництвом міністра освіти ендека С. Грабського.

Законопроекти допускали застосування української мови у п'яти воєводствах, тобто Холмщина, Підляшшя і частина Лемківщини не входили у сферу їхньої юрисдикції. Використання української мови у шкільництві узалежнювалося від національної структури населення та результатів шкільних плебісцитів при забезпеченні істотних пільг польській мові. Передбачалося активне впровадження утравістичних шкіл як замаскованого засобу полонізації. Внаслідок дискримінаційних положень згаданого закону та зловживань місцевих органів влади його реалізація перетворилася у нищення і ополчення українського шкільництва. Таким чином, "закон Грабського" став ланкою на шляху національної асиміляції української меншини¹⁶.

Масове невдоволення недалекою національною політикою ендеків було однією з причин поразки повторної спроби реалізації доктрини національної держави урядом "Хено-Пяста" у травні 1926 р. та приходу до влади авторитарного режиму "санації". Усунені від влади ендеки стали в рішучу опозицію до обмежених спроб реформування санаційним табором принципів національної політики на західноукраїнських землях¹⁷. В нових умовах політичної боротьби націоналістичний табір вдався до перегрупування сил: ННС в 1928 р. було перетворено в Національну партію (НП), а в 1926 р. "Хено-Пяст", який покидали людовці і консерватори, - у Табір Великої Польщі (ТВП).

Опозиційне ставлення до національної політики "санації" та її концепції державної асиміляції меншин актуалізувало дискусію в націоналістичному таборі щодо програми національної політики. На відміну від НП, яка під керівництвом С. Гломбінського схилилася до продовження попереднього курсу, Рух Молодих ТВП зробив спробу внесення коректив у напрямку зміни методів цієї політики. Виявом цього став вихід книги Є. Гертиха, в якій закликалося до застосування більш еластичних методів національної політики на західноукраїнських землях. Автор рекомендував не створювати умов для міжнаціонального протистояння, не розглядати колонізацію як основний метод полонізації "кресів", трактувати українське населення як одну з регіональних груп польської нації. З метою національної асиміляції пропонувалося впровадження утравістичних шкіл з перевагою польської мови викладання, поступову заміну кирилиці латинським алфавітом тощо. Загалом Є. Гертих не виступав за концептуальний перегляд програми національної політики, оскільки національна асиміляція українського населення залишалася кінцевою метою. Відмінності з НП стосувалися продовження термінів і пом'якшення методів асиміляції та маскування справжніх цілей цієї політики¹⁸.

Незважаючи на певну відмінність у поглядах на проблеми національної політики, спільним у діяльності націоналістичного табору залишалось прагнення до зміцнення і увічнення польського панування на західноукраїнських землях шляхом зміни національної структури населення. На фоні загострення міжнаціональних відносин у другій половині 30-х років спостерігалася консолідація націоналістичного табору, що проявилось у створенні Узгоджувального секретаріату польських суспільних організацій у Львові (УСПСО). У своєму меморіалі від 28 листопада 1938 р. УСПСО домагався від уряду проведення політики, спрямованої на досягнення 51-відсоткової польської більшості на західноукраїнських землях¹⁹.

З іншої сторони, провал спроб реформування національної політики, усунення поміркованих ліберальних політиків (К. Бартля, Т. Голувка та

інших) від керівництва та наростання тоталітаристських тенденцій вплинули на еволюцію правлячого санацийного табору в сторону ендецьких концепцій розв'язання українського питання. Виявом цього стала "паціфікація" Східної Галичини у 1930 р., активізація ревіндикаційної акції, спроби "навернення" до польськості загородової шляхти та етнічних груп. Форсування цієї політики відбувалося наприкінці 30-х років у зв'язку з назріваючою воєнною загрозою. Реалізація політики "зміцнення польськості" на західноукраїнських землях відбувалося при активній підтримці угруповань, які перебували під впливом ендеків: Польського товариства опіки над східними кресами, Національної організації жінок і т.п.²⁰

У період Другої світової війни, особливо на завершальному етапі, українське питання знову набуло актуальності в польській суспільно-політичній думці, проектуючись на проблему визначення кордонів та устрою післявоєнної Польщі. Пролондонське підпілля, перебуваючи на позиціях непорушності східних кордонів Другої Речіпосполитої, загалом базувалося на своїй ідеології міжвоєнного періоду. Антиукраїнською спрямованістю відзначалася діяльність націоналістичного табору: Національної партії, Конфедерації нації, групи "Шанец" і т.п.

Національна партія значно радикалізувала свої погляди на польську політику в українському питанні. Заперечуючи можливість будь-якої польської підтримки ідеї української державності, націоналісти пропонували розв'язати українське питання у південно-східних воєводствах шляхом масового обміну населення з СРСР. Вимагалось проведення державної політики, яка б забезпечила абсолютну польську більшість у кожному регіоні. Засобами для досягнення цієї мети мали служити переселенські процеси українців у центральні і західні воєводства Польщі, форсування польської колонізації західноукраїнських земель, заохочення добровільної еміграції українців за кордон, обмеження виховної ролі української церкви і школи та проведення реполонізації певної частини населення²¹.

Група "Шанец", яка походила з довоєнного Національно-радикального табору, продовжуючи трактувати українське питання як внутрішньо-польську проблему, вважала нереальною перспективу створення української держави після Другої світової війни. Акцентувалася увага на "вині" українців перед польською державою за колаборацію з Німеччиною і Радянським Союзом та пропонувалося застосування принципу колективної відповідальності. Вважаючи українцями тих "русинів", у яких сформувалося почуття національної окремішності, "Шанец" прагнув позбутися "українців" і після цього допуслав можливість співпраці з "русинами", яких передбачалося повністю полонізувати. При "очищенні теренів від українських бур'янів" ідеологи "Шанця" пропонували створення системи концтаборів

для українців²².

Місцеві осередки центристських угруповань пролондонського табору на західноукраїнських землях, зокрема соціалістів, людовців, Партії праці та ін., з певними застереженнями погоджувалися на висунуту націоналістами програму розв'язання українського питання чи пропонували свої варіанти, які в окремих положеннях (переселення українців, польська колонізація західноукраїнських земель, полонізація освіти, ліквідація кириличного алфавіту і т.п.) не суперечили основній концепції націоналістів²³.

Таким чином, ідеологічне обґрунтування депортаційної політики стосовно українського населення з метою деформації національної структури населення Західної України здійснювалося націоналістичним спектром польської суспільно-політичної думки протягом першої половини ХХ століття. У прагненні побудови однонаціональної польської держави правонаціоналістичні сили опрацювали концепцію національної асиміляції української меншини. Важливе місце у процесі зміни національної структури населення західноукраїнських земель займали інспіровані і примусові переселенські акції стосовно корінного населення з метою полегшення наступної полонізації регіону.

Ліворадикальні сили, які прийшли до влади у Польщі в 1944 р., спонукувані націоналістичною опозицією та радянським керівництвом, при появі труднощів у національній політиці на південно-східних окраїнах вдалися до реалізації пропонованих правонаціоналістичними партіями концептуальних положень, обмежених масштабами Закерзоння. Виявом цього стала політика етноциду щодо українського населення, трансфер та депортаційні акції у рамках операції "Вісла".

Література

1. Hołowko T. Przez dwa fronty. T.I. Warszawa, 1932. S.253-254.
Wasilewski L. Ukraina i sprawa ukraińska. Kraków, 1911. S.213. Wasilewski L. Zarys dziejów PPS. Warszawa, 1925. S.112.
2. Program Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w zaborze rosyjskim. Kraków, 1903. S.20.
3. Archiwum Akt Nowych (dalej cyt.: AAN), Komitet Narodowy Polski w Paryżu, sygn. 9, k.49, 61; sygn.10, k.18-21.
Dmowski R. Myśli nowoczesnego Polaka. Warszawa, 1934. S.115.
Dmowski R. Świat powojenny i Polska. Warszawa, 1932. S.242-245, 264.
Wapiński R., Roman Dmowski. Lublin, 1988. S.111.
Garlicki A. List R. Dmowskiego do A. Skarbka w 1919 r. // Przegląd Historyczny (dalej cyt.: PH). Warszawa, 1973. N1. S.138.

Friskze A. Naród, państwo, system władzy w myśli politycznej ZLN w latach 1919-1926 //Ibid. 1981. N1. S.51.

Maj E. Nowoczesny patriotyzm J.L. Popławskiego //Studia Historyczne. Kraków, 1991. N3. S.409.

4. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі цит.: ЦДАУЛ), ф.146, оп.8, спр.3809, арк.37.

Державний архів Тернопільської області, ф.231, оп.1, спр.84, арк.12.

Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії /1920-1939/. К., 1985. С.10.

5. ЦДАУЛ, ф.431, оп.1, спр.3, арк. 2.

Grabski S. Wszyscy Polacy głosują, na №8. Czego Polsce potrzeba? Warszawa, 1922. S.10.

Berezowski Z. Kwestja ukraińska a pokój z Rosją //Gazeta Warszawska. Warszawa, 1920. №70. 11 marca. S.1.

Chojnowski A. Mniejszości narodowe w polityce rządów polskich w latach 1921-1926 //PH. 1976. N4. S.594.

6. Державний архів Івано-Франківської області /ДАІФО/, ф.2, оп.1, спр.139, арк.170.

7. Rybarski R. Naród, jednostka i klasa. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane, 1926. S.252.

8. ЦДАУЛ, ф.581, оп.1, спр.103, арк.9.

Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Polskie Stronnictwo Ludowe "Wyzwolenie", sygn. 21, k.44.

Program szczegółowy PSL // Piast. Kraków, 1922. N19. 7 maja. S.7.

Zakrzewski A. Wincenty Witos - chłopski mąż stanu w latach 1918-1926 // Kwartalnik Historyczny (dalej cyt.: KH). Warszawa, 1968. N3. S.580.

9. Державний архів Львівської області, ф.256, оп.1, спр.36, арк.18.

10. O polskość kraju i miasta // Rzeczpospolita. Lwów, 1921. N232. 28 sierp. S.1.

Proszyński M. Ziemia Czerwieńska // Rzeczpospolita. Warszawa; Kraków; Lwów; Poznań; Wilno, 1923. N75. 17 marca. S.3.

11. Hołowko T. Kwestja narodowościowa w Polsce. Warszawa, 1922. S.30-34.

Grabski S. Z codziennych walk i rozważań. Poznań, 1923. S.37.

12. Ustawy i rozporządzenia z lat 1918-1934. T.I. Warszawa, 1936. S.341-343.

Zamorski J. Rozbiór Polski //Myśl Narodowa. Warszawa, 1922. N38. 23 wrześ. S.3.

13. Głabiński S. Wspomnienia polityczne. Pelplin, 1939. S.527.

Діло. Львів, 1923. Ч.45. 1 черв. С.1.

14. AAN, Urząd Wojewódzki w Lucku, sygn.1, k.57.

ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.147, арк.49; спр.202, арк.24.

Odezwa Pol. Tow. Opieki nad Kresami // Rzeczpospolita. 1923. N257. 20 wrzes. S.6.

Lupina Z. Organizacje satelickie ZLN //KH. 1982. N4. S.616.

15. Robotnik. Warszawa, 1923. N257. 21 wrzes. S.1.

16. ЦДАУЛ, ф.841, оп.1, спр.64, арк.1.

ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.392, арк. 5,9.

Grabski S. Szkoła na ziemiach wschodnich. W obronie ustawy szkolnej z 31 lipca 1924r. Warszawa, 1927. S.6.

17. ЦДАУЛ, ф.309, оп.1, спр.2690, арк. 6-10.

18. Program Stronnictwa Narodowego //Gazeta Warszawska. 1928. N307. 16 paźdz. S.6-8.

Giertych J. O program polityki kresowej. Warszawa, 1932. 146S.

Glabinski S. Sprawa ruska na Ziemi Czerwieńskiej. Warszawa, 1937. S.64.

Rudnicki S. Obóz Wielkiej Polski w okresie kryzysu gospodarczego // PH. 1971. N2. S.254-255.

Wapiński R. Endecja wobec kwestji ukraińskiej i białoruskiej //Słowianie w dziejach Europy. Poznań, 1974. S.307.

19. ЦДАУЛ, ф.841, оп.1, спр.80, арк.1.

Glabinski S. Ziemia Czerwieńska - odwieczna, nierozzerwalna czesc Polski. Lwów, 1939. S.16.

Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. Warszawa, 1992. T.I. S.270.

20. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. - 1939р.). Івано-Франківськ, 1993. С.182-183.

Швагуляк М. "Пацифікація": Польська репресивна акція в Галичині 1930 р. і українська суспільність. Львів, 1993. С.52.

21. Giertych J. O przyszłość Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej. Londyn, 1946. S. 18-21.

Drozd R. Stanowisko polskiego podziemia prolondynskiego w kwestji ukraińskiej w latach 1939-1944 //Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Івано-Франківськ, 1997. С.268-273.

Misiło E. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu i podziemia w latach 1939-1944. Dokumenty //Zustriczi. Warszawa, 1990. N3-4. S. 160-162.

Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa, 1993. S. 206-207, 212.

22. Bębenek S. Wizje przyszłej Polski w programie grupy "Szaniec" //PH. 1973. N1. S. 126-127.

23. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. Warszawa, 1992. t.II. S.

82-83, 233-235.

Географія проживання українців у Польщі
після VII. 1944 р. і VII. 1947 р.

Територія, заселена українцями перед виселенням у ході акції "Вісла"

Територія, на яку переселили українців у ході акції "Вісла"

БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ МИР 1918 РОКУ І ДОЛЯ ХОЛМЩИНИ.

Олег Савчук, Володимир Комар.
Українсько-польський
форум молоді ім. В. Липинського.

Питання про політичну приналежність Холмщини до України українці піднімали ще в XIX столітті. І зробив це один з перших діячів новітньої суспільно-політичної думки Михайло Драгоманов. Він визначив етнографічну межу розселення українців "на південь від Білостоку в губ. Гродненській і трохи на схід від Седлець і далі з півночі на південь через Красностав, Янів (Любельський), Крешув до австрійського кордону Галичини". Проте українці вперше поставили питання про приналежність Холмщини до України аж в 1917-18 роках. До того часу на тих теренах спостерігалися лише незначні прояви національної свідомості.¹

Лютнева революція 1917 року підняла в Україні хвилю національного руху. У Києві утворився громадсько-політичний орган - Центральна Рада, котра згодом перетворилася в Український парламент. Від того часу українці Холмщини та Підляшшя, евакуйовані в Росію, почали домагатись включення території Холмщини до складу України. Це було реакцією на створення ліквідаційної комісії Царства Польського, котра поставила питання про з'єднання Холмщини з Польщею. Першим об'єднаним виступом холмщаків був з'їзд у Москві у квітні 1917 року. Далі збори представників холмського населення відбулись в інших містах Росії, зокрема в Петрограді, Костромі, на Рязанщині та ін.

Всенародний з'їзд холмщаків пройшов 7-12 вересня 1917 року в Києві з участю М. Грушевського. 276 делегатів з'їзду представляли 300 тисяч українців Холмської губернії, евакуйованих в Росію. З'їзд підкреслив українську приналежність Холмщини й Підляшшя. Тоді ж було обрано Холмський губернiальний виконавчий комітет, як першу в історії українську адміністрацію, члени котрої були визначені, як делегати до Української Центральної Ради².

Першим прецедентом у справі Холмщини в Центральній Раді було оголошення в листопаді 1917 року Третього Універсалу. Члени Холмського виконкому висунули пропозицію про включення Холмщини до складу українських земель, поряд з іншими губерніями. Однак проти цього заперестували поляки, євреї і деякі українці. У зв'язку з цим було створено комісію, до складу якої увійшли представники Холмщини - поляк, євреї і 2 українці - з партії соціал-демократів та есерів. Ця комісія не змогла знайти вихід із ситуації, і тоді було оголошено компромісний варіант: "Остаточне визначення

кордону УНР відносно приєднання Холмщини, Курщини, Воронежчини як і межуючих губерній, де більшість народу є українці, мусить бути проведено за згодою зорганізованої волі населення”³.

Повторно Україна висунула вимогу прилучення до держави Галичини, Буковини, Холмщини та Підляшшя під час обговорення Берестейського миру на поч. 1918 р. Це питання викликало великий опір у більшовиків та поляків. Проте воно не знаходило підтримки і у австрійців. Їх представник висловлював думку, що Холмщина повинна належати до Польщі⁴. Проте за часом і Австро-Угорщина і Німеччина стали на сторону України. Це, перш за все, пояснювалось економічною ситуацією в Австрії, де існувала загроза голоду, а єдиним виходом була доставка збіжжя з України. У цій ситуації німецька сторона повністю підтримала домагання українців.

3 лютого 1918 року українська делегація представила свій остаточний проект, котрий був основою для заключного договору 9 лютого. Між іншим, у справах Холмщини і Підляшшя було запропоновано, що північно-західний кордон України повинен бути визначений згідно з етнографічними засадами. У протоколі від 9 лютого було зроблено такі записи: “З огляду на недостатність продуктів харчування в Австро-Угорщині і Німеччині, мир повинен бути підписаний якнайшвидше на основі приєднання Холмської округи до України і утворення української провінції в Східній Галичині, при одночасному забезпеченні інтересів польської меншини”⁵.

Остаточний договір між Україною та Центральними державами - Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною - було підписано 9 лютого. Пункт 2 визначав, що кордон УНР буде проходити, починаючи від Тарнограду, далі по лінії Білгорай - Щебрешин - Красностав - Пухачів - Радинь - Межиріччя - Сарначі - Мельник - Кам'янець-Литовський - Пружани - Вигоновське озеро.

Конкретні кордони мала встановлювати міжнародна комісія, згідно з етнографічними особливостями населення⁶. Губернським комісаром усіх позафронтових земель було призначено О. Скоропис-Йолтуховського, що залишився на цій посаді і в часи Гетьманату.

Проте проблеми Холмщини і Підляшшя не привели до компромісу у стосунках між українцями і поляками, а навпаки загострили їх. Оскільки Холмщина, оточена ореолом мучеництва, територія, “котру було продано за збіжжя”, для багатьох, навіть лівих польських партій, розглядалась частиною майбутньої Польщі. Ряд польських політичних партій виразили свої протести - СДКПІЛ випустила листівку, де цей договір був названий новим розподілом Польщі. ППС-лівіця в декларація вказувала, що “винуватцями цього насилля є не тільки уряди цих держав, а й увесь буржуазний табір”. Проти дій держав-учасниць договору заявили протест також ППС-фракція

та інші центристські і праві партії. Вони закликали до проведення “дня національного трауру” у зв'язку з передачею Холмщини до складу України. Відбулась протестаційна акція у Віденському парламенті, страйки і вуличні демонстрації у Варшаві, Кракові, Львові⁷.

19 березня 1918 року під час промови в Центральній Раді при ратифікації мирного договору Михайло Грушевський заявив: “Я дуже буду жалувати, коли з приводу Холмщини, сеї цілком незаслужено зачисленої в ряд польських земель української землі, попусуються відносини між українською і польською демократією Не в інтересах України - щоб вносити омертвілі частини нашої етнографічної території в нашу державу. Нам потрібно лише те, що живе зараз як українське, що реально зв'язане тепер з українською територією”⁸.

Акції поляків підтримували австрійці, котрі не допускали українців через кордон в Холмщину. Це навіть було зроблено із цивільними комісарами для Холмщини, Підляшшя і Волині. А 18 травня Австрія відкрито стала на шлях ревізії Берестейського договору, висловивши намір перенесення кордону на Буг⁹. Таким чином, австрійський парламент так і не ратифікував умов договору через пропольський настрій лідерів.

Значний поступ у поширенні національного українського відродження на північно-західні українські землі відбувся у 1918 році в часи гетьмана Скоропадського. Почалась реорганізація народних шкіл, організація українознавчих курсів у Бересті. Видано розпорядок, що навчання в початкових школах мусить відбуватися українською мовою. Проте, нова українська влада з самих початків зіткнулася з сильною опозицією поляків, котрі, використовуючи ситуацію австрійської окупації, захоплювали церкви, забороняли організувати школи тощо. І. Кедрин писав: “Холмщина і Підляшшя, прилучені в документі берестейському з вітчизною на добру справу, ніколи відродження української держави не побачили, а хіба дякуючи цій паперовій ласці, ще більший ураган і утиску зазнали від військової австро-угорської окупації, заміненої пізніше на постійно польською владою адміністративною”¹⁰.

Питання про східні межі Польщі було розглянуто на Паризькій конференції вже після підписання Версальського договору. Тоді було утворено територіальну комісію для визначення східних кордонів Польщі за етнографічним принципом. Білогвардійські дипломати В. Маклаков та С. Сазонов відстоювали російську приналежність українських земель Підляшшя і Холмщини. Проте комісія залишила їх в польських межах.

8 грудня 1919 року з'явилась “Декларація Верховної Ради союзних держав з приводу тимчасового кордону Польщі”, згідно з якою кордон мав бути окреслений від Гродно на Немирів - Брест-Литовський - Дорогуськ - Усти-

луг - східніше Грубешова через Крилів - західніше Рави-Руської - східніше Перемишля до Карпат. Тобто приєднував Холмщину до Польщі і давав їй право на створення цивільної адміністрації¹¹. Проте в той час дане питання було теоретичним, і Польща одержала свободу дій на сході. Вона не утворила єдиного фронту з Денікіним, проігнорувавши Антанту. А це, врешті, вплинуло на хід війни з Радянською Росією.

У квітні 1920 року польський сейм ухвалив закон, на підставі якого усі землі, що колись належали до Королівства Польського, входили до Речіпосполитої. Проте під тиском Антанти 23 травня 1920 року сейм схвалив закон про право націй на самовизначення, яке стосувалося усіх народів колишнього Великого Князівства Литовського, але крім населення Холмщини і Підляшшя.

У червні 1920 року, коли війська під командуванням Тухачевського в ході радянсько-польської війни стали просуватись у напрямку Варшави, польське керівництво звернулось до конференції держав Антанти у бельгійському місті Спа. Польща погодилась на повернення Литви Вільна, а також територіально обмежитись східним кордоном, встановленим Верховною Радою Антанти. 10 липня 1920 року міністр закордонних справ Великобританії Дж. Керзон звернувся з нотою до радянського уряду з вимогою зупинити війська за 50 км до визначеної Антантою 8 грудня 1919 року лінії. З цього моменту згадана лінія отримала назву "лінії Керзона". У випадку проігнорування своєї "пропозиції" Англія залишала за собою право надати Польщі будь-яку допомогу¹².

Але Радянська Росія висловила за прямі переговори з Польщею без посередництва Англії, звинувачуючи останню в ігноруванні польських інтересів. Раднарком РСФРР запропонував кордон "більш правильний і відповідаючий інтересам польського народу". "Цю особливість яскраво видно на прикладі Холмщини, де володарі Антанти провели прикордонну лінію по живому тілу Польщі, наслідуючи їх колишнього союзника - царизм. Дійсні кордони Польщі, які ми, Радянська Росія, встановимо разом з представниками польського народу, будуть східніше тих кордонів, які з Лондона і Парижа накреслили імперіалісти, однаково ворожі і ненависні трудівникам як Польщі, так і Росії"¹³. Таким чином, радянська дипломатія зробила великий подарунок Польщі, грубо ігноруючи інтереси українського населення.

Література

1. Nawryluk S. Brzeski traktat pokojowy w 1918 roku pomiędzy Ukrainą a Państwami Centralnymi i problem Podlasia // Краківські українознавчі зошити. Краків. 1993. Т.1-2, с.333.
2. Пастернак Є. Нариси історії Холмщини та Підляшшя. с.150.

3. Українська суспільно-політична думка у ХХ столітті. Т.1. с.341.
4. Traktat Brzeski i problem Podlasia. S.336.
5. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т.1., Ужгород. 1932. С.296.
6. Там же. С.431-432.
7. История Польши. Под ред. И.С. Миллера и И.А. Хренова. Т.3. М. 1955. С.37-38.
8. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1990. С.224.
9. Нагаєвський І. Історія України ХХ ст. К., 1993. С.401.
10. Кедрин І. Берестейський мир. Львів; Київ, 1928. С.35.
11. Deklaracja Rady Najwyższej Głównych Mocarstw Sprzymierzonych i Stowarzyszonych w sprawie tymczasowej granicy wschodniej Polski. // Powstanie 2 Rzeczypospolitej / Wybór dokumentów. 1866-1925. (Pod red. Haliny Janowskiej). Warszawa, 1984. S. 532-533.
12. Кульчицький С. Проблема кордону між Україною і Польщею в радянській політиці 1919-1921 рр. // Україна і Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. К., 1993. С.195.
13. Документы внешней политики СССР. М., 1959. Т.3. С.58.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Володимир Комар.

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника.

Згідно з умовами Ризького миру (18 березня 1921 року) та рішеннями Ради Послів (15 березня 1923 року) етнічно українські землі Західна Волинь, Західне Полісся, Холмщина, Підляшшя та Галичина відійшли до складу Польщі.

Результати перепису 1921 р. засвідчили проживання в межах Польщі біля 4 млн. громадян української національності, що складало близько 15% населення держави¹. Зважаючи на їх кількість, компактне розташування у стратегічно важливих південно-східних воєводствах і вороже несприйняття польської державності, українська проблема стала однією з найскладніших в національній політиці Польщі. Українська меншина складала переважаючу більшість населення Галичини і Волині². В таких умовах національна політика Польщі на західноукраїнських землях фактично зводилась до вирішення українського питання.

Після приходу до влади режиму санації на чолі з Юзефом Пілсудським офіційно проголошеною урядовою програмою національної політики стала державна асиміляція меншин. Передбачалось, не змінюючи етнічної приналежності представників непольських народів, виховати їх лояльними громадянами Польської республіки. Для цього пропонувалось забезпечити українцям деякі свободи в економічній, релігійній та культурно-освітній сферах без надання територіальної автономії. Проте до 1930 року у польського керівництва не виробилось цілісної концепції для реалізації цієї політики. Виняток становила "Волинська програма" Генрика Юзевського. Засяг політичного експерименту воєводи Г. Юзевського визначався територією лише одного Волинського воєводства і проводився за погодженням з Ю. Пілсудським³.

Слід відзначити, що реалізація програм національної політики вже в перших роках правління санації відбувалася з врахуванням принципів індивідуалізації, регіоналізації та селективності. Перший з них зобов'язував застосовувати індивідуальну політику щодо кожної меншини зокрема. Теорія регіоналізму полягала в застосуванні відмінної національної політики в окремих історичних і географічних областях на Західній Україні. Селективність визначалась розвитком міжнародної ситуації, ступенем лояльності меншини відносно держави, національною свідомістю, чисельністю насе-

лення, його розміщеннями, соціальною структурою⁴. Виходячи з цих принципів, політика польських властей в Галичині, Волині, Холмщині та Підляшші, Поліссі і Лемківщині відзначалася певними особливостями. Вагомий вплив на формування політики санаційного уряду справляла опозиція, зокрема її праве крило, насамперед угруповання національної демократії (ендеції). Ендеки заперечували існування єдиної української нації. Вони притримувались помилкових теорій про наявність окремих етнічних груп: гуцулів, лемків, бойків, поліщуків тощо і виступали за їх національну асиміляцію⁵.

Наростання тоталітаристських тенденцій правлячого табору у 30-х роках проявилось у відході від політики державної асиміляції і прийнятті ендецьких концепцій. Яскравим доказом цього факту стала сумнозвісна "паціфікація" 1930 року, супроводжувана масовими репресіями щодо українського населення. Погоджуючись з польським політологом і спеціалістом з українського питання Александром Бохенським, можна ствердити, що "незважаючи на декларативні заяви уряду, теза національної асиміляції від 1921 року до 1935 року була без перерви пануючою"⁶.

Протиріччя у таборі санації, що намітилися у першій половині 30-х років, особливо проявились після смерті фактичного диктатора держави Ю. Пілсудського 12 травня 1935 року⁷. Боротьба за владу розгорнулася між трьома угрупованнями, що об'єднувалися навколо осіб прем'єр-міністра Валери Славека, президента Ігнаці Мосціцького та новопризначеного генерального інспектора збройних сил Едварда Ридз-Смігли⁸. Розбіжності поглядів в урядовому таборі позначилися на вирішенні української проблеми в Польщі. В 1935-1937 рр. в національній політиці паралельно розвивалися три напрямки. Перший з них, репрезентований Е. Ридз-Смігли, військовим міністром Тадеушем Каспжицьким та вищим генералітетом, активізував діяльність по "зміцненню польськості" на сході Польщі⁹. Прихильники ліберальних методів на чолі з прем'єр-міністром В. Славеком започаткували в травні-червні 1935 р. політику нормалізації польсько-українських стосунків. Одночасно з цими двома напрямками на Волині продовжував реалізовуватись політичний експеримент, що проводився з 1930 року воєводою Г. Юзевським.

Політика по "зміцненню польськості" у південно-східних воєводствах держави розпочалася ще за життя Ю. Пілсудського. Проте активна праця в цьому напрямку припала саме на 1935 р. Втручання вищих військових кіл у питання внутрішньої політики були зумовлені боротьбою за владу у правлячому таборі, загостренням політичної ситуації у зв'язку з радикалізацією суспільних настроїв і активізацією діяльності опозиційних партій та складною міжнародною ситуацією і, зокрема, зовнішньою загрозою з боку фаши-

стської Німеччини і Радянського Союзу¹⁰. Прикриваючись гаслами зміцнення обороноздатності держави, військові перебирали на себе функції цивільної адміністрації. В цьому плані зміцненню східних кордонів віддавалось пріоритетне значення. На це вплинули, зокрема, і особисті погляди Ю. Пілсудського. На так званих "східних кресах" єдиною реальною опорою режиму у випадку війни визнано польське населення. Внаслідок його малочисельності було визначено першочергове завдання - змінити національну структуру населення Західної України. В цьому плані великого значення набирали широкозакроєні акції "шляхти загродової", лемківського та гуцульського регіоналізмів.

Ідеологічним обґрунтуванням до активізації "шляхетського" руху стала книга Владислава Пульнарівича, видана у 1929 році¹¹. Описуючи древню історію Турківського повіту Львівського воєводства, автор, зокрема, наголошував, що "тут поряд з лемками, бойками, тухольцями живуть нащадки давнього польського лицарства на пограниччі"¹². В. Пульнарівич визнавав той факт, що "шляхтичі - греко-католики і розмовляють руською мовою", але заперечував саму можливість існування шляхетської верстви в Україні¹³. Не заглиблюючись в питання етногенезу цієї групи населення робився висновок, що "шляхтичі" - це зукраїнізовані поляки, і ставилось за мету їх реполонізувати.

Для реалізації цієї акції територію "східних кресів" було поділено на п'ять регіонів: Підкарпатський (Львівське і Станіславівське воєводства), Подільський (Тернопільське воєводство), Волинський, Поліський і Північний (Новоградське і Віленське воєводства)¹⁴. Прогнозовано, що необхідно реполонізувати населення в межах 800 тис. - 1 млн. осіб¹⁵. З огляду на загострення політичної і міжнародної ситуації в Східній Галичині, конкретну працю розпочато в Турківському повіті. Тут, згідно з даними перепису 1931 р. було всього 5% римокатоликів¹⁶. З метою популяризації "шляхетського руху" почав виходити часопис "Побудка". Для ознайомлення новоявлених шляхтичів з досягненнями польської культури проводились за рахунок державного бюджету екскурсії по історичних місцях Польщі. Спочатку керівництво акцією було покладено на відділи парамілітарної організації - Стрілецького Союзу¹⁷. Пізніше були залучені інші польські організації. Це, на наш погляд, переслідувало мету приховати дійсних ініціаторів цієї акції - вище військове керівництво польської армії.

Широкого розмаху набрали так звані лемківський та гуцульський регіоналізми. Ідеологічним підґрунтям для цього послужили теорії, викладені у працях ендека Є. Гертиха. Оскільки полонізація лемків і гуцулів, з огляду на їх розташування у важкодоступних гірських районах та притаманний їм консерватизм, видавалась проблематичною, було використано тактику інспі-

рування і штучного підживлення сепаратистських прагнень етнічних груп українського народу.

З цією метою 12 грудня 1933 р. було створено Товариство Приятелів Гуцульщини. Його головою став генерал Т. Каспжицький. Діяльність товариства прикривалась опікою над місцевим фольклором, ремеслами і туристичним рухом¹⁸. На кошти товариства видавався пропагандистський щомісячник "Гуцульський календар". До праці в товаристві були задіяні воєводські адміністративні органи.¹⁹

Значно більших масштабів набула акція на Лемківщині. Її керівництво очолив Лемківський воєводський комітет. До його складу входили представники президії ради міністрів (ПРМ), міністерства внутрішніх і військових справ, куратори Краківського та Львівського шкільних округів, а також члени старорусинських лемківських організацій. Владні структури намагалися політичними та економічними методами підтримувати старорусинів, як союзників у боротьбі з українським рухом²⁰. З українських шкіл Лемківщини було переміщено всіх вчителів-українців на етнічно польські землі, а натомість прислано поляків. Кульмінацією освітньої політики стало культивування окремої "лемківської мови" і навчання в молодших класах на основі так званого "Лемківського букваря"²¹. Адміністративними методами підтримувався перехід лемків-уніатів у православ'я. Це проводилося з метою відокремлення їх з-під впливу національно-свідомого духовенства Перемиської єпархії. Для решти віруючих греко-католицького обряду було створено окремо єпархію в Риманові²².

Одночасно з форсуванням зміцнення польського характеру західноукраїнських земель в травні-червні 1935 року було започатковано політику нормалізації польсько-українських стосунків. Ідейною основою для неї послужили політичні концепції польських консерваторів. З польської сторони втіленням цих задумів зайнялися прем'єр-міністр Польщі В. Славек і міністр внутрішніх справ М. Косцялковський. Базою для порозуміння став виборчий компроміс між урядом Польщі та лідерами найвпливовішої партії Західної України - Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО)²³. Представники ліберальної частини в уряді намагалися за допомогою цієї політики зміцнити власні позиції у правлячому таборі, здобути підтримку українського населення Галичини у виборах до сейму і сенату 1935 року, стабілізувати національні відносини в державі та переорієнтувати вістря українського націоналізму з антипольського на антирадянський напрямок. Представники УНДО В. Мудрий та В. Целевич сподівались зберегти українські економічні та культурні надбання в Польщі від повного знищення, укріпити позиції своєї партії в суспільстві і не допустити дезорієнтації українського національно-визвольного руху. Виконання нормалізаційної угоди

польський уряд свідомо обмежив територією Східної Галичини.

Реалізація політичного експерименту воєводою Г. Юзевським на Волині досягла свого апогею в першій половині 1935 року. Його метою була державна асиміляція українців і найтісніше поєднання цього регіону з Польщею²⁴. В умовах абсолютної переваги українського населення така політика, на думку Г. Юзевського, була єдиним засобом утримання цих земель від сепаратистських тенденцій²⁵. Воєвода намагався адміністративними методами зміцнити Сокальський кордон (штучно створений бар'єр між Галичиною та Волиною з метою недопущення розгортання українського національно-визвольного руху). Концентрація зусиль воєводи зосереджувалась на двох напрямках: 1) ліквідація українських угруповань на Волині, котрі мали осередки в Галичині. Так була ліквідована кооперація і товариство "Просвіта"; 2) утвердження на базі польсько-української співпраці нових форм суспільно-політичного життя на Волині. З цією метою ще на початку 30-х років створено проурядову партію Волинське Українське Об'єднання (ВУО), кооперацію "Гурт", "Рідні хати" та "Просвітянські хати". Незважаючи на видимі успіхи політика Г. Юзевського не здобула підтримки серед місцевого населення - поляків і українців. Перші звинувачували його в українофільстві. Другі не погоджувались на створення українських організацій під керівництвом поляків. Різко негативну позицію до починань воєводи зайняли військові, особливо після смерті Ю. Пілсудського.

19 грудня 1935 року було створено Національний Комітет (НК) при ПРМ Польщі²⁶. На черговому засіданні 22 лютого 1936 року розглядалися "українські постулати", представлені головою УНДО В. Мудрим. Задоволення українських вимог мало скласти програму-мінімум для реалізації політики нормалізації. Уряд, обмежившись половинчастими рішеннями, відхилив більшість "українських постулатів". Серед них - "Про заборону колонізації українських земель". Представники УНДО доводили неможливість проведення колонізаційної політики польським елементом в умовах, коли більше 60% українських господарств володіли менше 2 га землі²⁷. Незважаючи на це, в другій половині 1936 року розпочалася нова хвиля польської колонізації на землях Західної України. Санаційний уряд виділив для цих цілей 13 275 га землі²⁸. Політика "зміцнення польськості" вступила в нову стадію, а до її реалізації все більше втягувались урядові структури, зокрема НК.

Політична поразка В. Славека та ослаблення позицій І. Мосціцького призвели до зміцнення ролі Е. Ридз-Смігли в державі. 15 липня 1936 року прем'єр-міністр Феліціан Славой-Складковський оголосив генерального інспектора збройних сил другою (після президента) особою в державі і зобов'язав всіх міністрів підпорядковуватись його наказам²⁹. Нижчі військові

чини, наслідуючи приклад командування, активно втручались у внутрішньополітичні питання. З ініціативи командуючих округів активізувалось місцеве польське населення "східних кресів". На території Галичини 74 польські організації об'єдналися в Секретаріат порозуміння польських суспільних організацій. Наприкінці 1936 року створено Координаційний комітет в Любліні, що розповсюджував свою діяльність на всі східні воєводства. Польські організації ставали знаряддям для реалізації політики "зміцнення польськості" на Західній Україні. В таких умовах політика нормалізації і волинський експеримент Г. Юзевського тратили всі шанси на реалізацію.

21 лютого 1937 року було створено проурядову партію Табір національної єдності (ТНЄ). Отже, остаточно сформувався авторитарний тип правління в Польщі. Ідейна декларація лідера ТНЄ Адама Коца ототожнювала поняття "держави" і "нації". Концепція польського національного елітаризму автоматично виключала трактування національних меншин як рівноправних громадян в державі. В українському питанні це позначилося на остаточному відході уряду від доктрини державної асиміляції і повернення до ендецьких програм по створенню однонаціональної Польської держави.

Новий етап в національній політиці Польщі на західноукраїнських землях розпочався екстермінаційними діями військових. В цьому плані відома акція, проведена Корпусом Охорони Прикордоння (КОП) в с. Гриньки Крем'янецького повіту Волинського воєводства. Наприкінці 1937 року під загрозою виселення з прикордонної зони змушено 400 православних українців перейти на католицизм.

Наступним кроком у "зміцненні польськості" на "східних кресах" стала так звана ревіндикаційна акція на Холмщині. Тут, як відомо, в результаті реалізації національної політики майже не залишилось українських шкіл, кооперативів і культурно-просвітницьких організацій. Єдиним засобом самоідентифікації українців залишалась православна віра, що нерідко ототожнювалась з національністю. Православ'я стало основною перешкодою на шляху полонізації українців.

Програма денационалізації українців Холмщини і Підляшшя, що мала продовжуватись десятки років, на практиці була замінена репресіями. Її керівництво очолив Координаційний комітет, на чолі котрого став командуючий військовим корпусом в Любліні генерал Мечислав Сморовінський. Польська пропаганда поширювала твердження, що православне населення Холмщини є зрусифікованими поляками, яких необхідно повернути до польської національності і католицької церкви. Дії військових зводились до знищення православних церков, каплиць, цвинтарів і тривали близько двох місяців. Вже на 16 липня 1938 року було ліквідовано 127 об'єктів (в тому

числі: церков - 91, каплиць - 10, домів молитви - 26, передано католицькій церкві 3 святині)³⁰. Після того акція вступила в нову фазу. Для приховання участі польського війська в ревіндикації, її керівництво передавалось Товариству розвитку східних земель (ТРСЗ).

У відповідь на посилені наступ поляків на західноукраїнські землі Організація Українських Націоналістів (ОУН) активізувала терористичну діяльність. Найбільшого розмаху вона набрала на території Тернопільського воєводства³¹. Реакція польських властей не забарилася. Використовуючи принцип колективної відповідальності, військові під керівництвом генерала Густава Пашкевича провели другу (після 1930 р.) пацифікацію українського населення Тернопільщини.

Нечуване загострення польсько-українських відносин, актуалізація справи Карпатської Русі в Чехословаччині, консолідація українських партій навколо ідеї Контактного комітету в Галичині призвели до прийняття урядом ще жорсткіших заходів в українському питанні.

Остаточну розробку і юридичне схвалення новий курс політики санаційного уряду в українській проблемі одержав в постанові Ради Міністрів Польщі про зміцнення польського елементу в Західній Україні, яка була прийнята на початку березня 1939 року. Метою урядової програми була зміна національної структури населення південно-східних земель³². Пропонувалось використати всі наявні в арсеналі держави засоби для швидкого здобуття кількісної і якісної переваги польського населення в усіх ділянках соціально-економічного і культурного життя. У зв'язку з цим виникала необхідність внесення змін у деякі закони. Так, закон про воєводське самоврядування від 26 вересня 1922 року стояв на перешкоді проведення масової колонізації польським елементом Східної Галичини. Мовні закони з 31 липня 1924 року, що призвели до значного погіршення стану українського шкільництва, на даному етапі вже не влаштовували польську владу. Утраквістичні (двомовні) школи мали бути замінені виключно польськими навчальними закладами³³. Вчителів-українців планувалось переселити у центральні та західні воєводства Польщі. Використовувався закон про кордони держави, згідно з яким у прикордонній смузі місцева адміністрація під приводом боротьби з антидержавними виступами могла обмежити особисту діяльність громадян, свободу пересувань, можливість набування нерухомого майна, заборонити діяльність кооперативів тощо³⁴.

Програма уряду по "зміцненню польськості" на західноукраїнських землях передбачала застосування раніше випробуваних методів. Серед них - активізація акції "шляхти загородової", регіоналізми, військове осадництво, сільська і міська польська колонізація, заморська еміграція та внутрішня міграція українців, фаворизування владою польського ремесла і торгівлі.

Окремі міністерства пропонували більш конкретні заходи. Так, наприклад, міністр комунікацій наполягав на звільненні 800 українців із служби на залізницях³⁵. Великі надії в реалізації намічених планів покладались на польські громадські організації: секретаріат порозуміння польських суспільних організацій у Львові, Стрілецький союз, Товариство народної школи, Товариство розвитку східних земель та ін.

Початок другої світової війни перешкодив реалізації польських урядових планів на землях Західної України.

Отже, складні і суперечливі тенденції пошуку шляхів і методів розв'язання української проблеми в Польщі завершилися напередодні Другої світової війни поверненням до ендецьких концепцій мононаціональної Польської держави. В цьому плані пріоритетне значення надавалось політиці "зміцнення польськості" в Західній Україні. Ініційована вищим військовим керівництвом ця політика в 1939 році переросла в офіційну доктрину правлячого табору. Для її реалізації були задіяні уряд, збройні сили та громадські організації, внаслідок чого загострилися польсько-українські відносини. Це негативно вплинуло не тільки на становище української меншини, а також значно ослабило Польську державу в період воєнної загрози з боку фашистської Німеччини.

Література

1. Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Warszawa, 1927. S.56.
2. Кубійович В. Західні українські землі в межах Польщі (Етнографічні відношення). Чикаго; Нью-Йорк, 1963. С.26.
3. Gazeta Polska. 1930. 5 czerw.
4. Paruch W. Koncepcja konsolidacji państwowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego w latach 1926-1935 // Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku. Lublin, 1992. S. 152.
5. Giertych J. O program polityki kresowej. Warszawa, 1932. S. 188.
6. Bocheński A., Łos S., Baczkowski W. Problem polsko-ukraiński w Ziemi Czerwieńskiej. Warszawa, 1938. S. 14.
7. Miedziński B. Wczoraj, dziś, jutro. Warszawa, 1938. S. 318.
8. Singer B. Od Witosa do Ślawka. Paryż, 1962. S. 318.
9. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa, 1993. S. 13.
10. Stawiecki P. Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935-1939. Warszawa, 1969. S. 21.

11. Pulnarowicz W. U zrodel Sanu, Stryja i Dniestru. Turka, 1929.
12. Ibid. S. 132.
13. Ibid. S. 133.
14. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej - AAN), Komitet do spraw szlachty zagrodowej na wschodzie Polski. sygn. 1, k. 7-8.
15. Ibid. k. 9.
16. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.12.1931 r. Województwo Lwówskie. Warszawa, 1938. S. 32.
17. Bogalecki T. Związek Strzelecki wobec słowiańskich mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej // Przegląd Historyczny. Tom LXXXVI. 1995. Zesz. 3-4. S. 357.
18. Державний архів Івано-Франківської області (далі - ДАІФО), ф.2, оп. 1, спр. 1552, арк. 7.
19. AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej MSW), sygn. 946. k. 66.
20. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Rękopisy Ukraińskie, UNDO, mf. 71923, k. 290.
21. Ibid. Mf. 71931, k. 8.
22. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (dalej MSZ), sygn. 5219, k. 37.
23. ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 387, арк. 2.
24. AAN, MSW, mf. 1800/1, k. 5.
25. Jozewski H. Zycie konspirowane // Karta. Warszawa, 1991. № 5. S. 56.
26. AAN, Prezydium Rady Ministrów (dalej PRM), sygn. 5219, k. 37.
27. AAN, MSZ, sygn. 2266, k. 46.
28. Васюта І.К. Селянський рух на Західній Україні в 1919-39 рр. - Львів, 1971. С. 197.
29. Болдов А.К. Подготовка "санации" к созданию своей политической организации (май 1935 - февраль 1937 гг.) // Советское славяноведение. 1981. № 3, С. 40.
30. Centralne Archiwum Wojskowe, Dowództwo Okręgu Korpusu II, I. 371. 2. 173.
31. Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji. sygn. K -410, k. 2-8.
32. AAN, PRM, sygn. 148-264, k. 392.
33. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939). К.. 1985. С. 175.
34. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 18 lipca 1936 r. № 55. Poz. 397.
35. AAN, PRM, sygn. 148-264, k. 396.

ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ З ПОЛЬЩІ У 1944-1946 рр.

Іван Козловський.

Львівський державний університет ім. І. Франка

Українське питання, що було центральною проблемою національної політики урядів СРСР і II Речіпосполитої, а з початком Другої світової війни стало предметом гострої дипломатичної боротьби й однією з головних перешкод в налагодженні тривалих взаємин між польським еміграційним урядом і сталінським керівництвом, дісталось в спадщину сформованому при активній підтримці Москви Польському комітетові національного визволення (ПКНВ). Встановлення державного кордону по "лінії Керзона" з невеликими відступами від неї на користь Польщі, яке знайшло відображення у "попередньому" (таємному) радянсько-польському договорі від 26 липня 1944 р., не відповідало ні пропагованому Кремлем етнічному принципу вирішення прикордонних суперечностей (в т. ч. польсько-українських), ні задуманій польською комуністичною владою ідеї відбудови Польщі як мононаціональної держави: в нових кордонах Речіпосполитої Польщі (РП), головним чином на території Жешувського (12 повітів), Люблінського (9 повітів) і частково Краківського (2 повіти) воєводств, залишалось, за різними даними, від 546,2 тис¹. до 1 млн. українців², а на території 6 західних областей УРСР від 885302³ до 1182100⁴ осіб польської національності.

Не спромігшись на встановлення державних кордонів, максимально наближених до етнічних, Москва вирішила скорегувати їх шляхом т. зв. "обміну" населення - масового переміщення українців з їх етнічних земель - Холмщини, Надсяння, Лемківщини та Підляшшя до УРСР, а польського населення (громадян II Речіпосполитої польської і єврейської національності) з західних областей України до РП.

Підписаний 9 вересня 1944 р. Е. Осубкою-Моравським і М. Хрущовим у Любліні договір між ПКНВ і урядом УРСР про "евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території Української РСР"⁵, а також виконавча інструкція до нього розроблена Радою Народних Комісарів (РНК) УРСР безпосередньо після його підписання⁶ та "Додаткова інструкція для внутрішнього службового користування районних представників ПКНВ в справах евакуації"⁷, розроблена польською стороною наприкінці грудня 1944 р., склали формальну нормативно-правову базу для виселення українців з південно-східних воєводств Польщі - процесу, який

тривав кілька років і став однією з перших трагічних сторінок історії українського народу після Другої світової війни.

Визначений ст.2 Люблінської угоди термін "евакуації", який передбачав розпочати її 15 жовтня 1944 р. і закінчити до 1 лютого 1945 р., виявився нереальним: мала кількість добровольців, а також сувора зима 1944-1945 рр. спричинили призупинення переселенської акції і започаткували систематичне продовження строку її закінчення: перший раз до 1 травня, вдруге - до 1 листопада 1945 р.⁸, втретє - до 31 грудня 1945 р. (закінчення терміну реєстрації)⁹, вчетверте - до 15 червня 1946 р.¹⁰ На пропозицію польської сторони стосовно чергового продовження терміну закінчення акції українська сторона відповіла категоричною відмовою. 6 травня 1947 р. у Варшаві віце-прем'єр уряду РП А. Кожицький і заступник голови Ради Міністрів УРСР В. Старченко підписали Заключний протокол до договору від 9 вересня 1944 р.¹¹

Реалізація акції виселення українського населення з Польщі була покладена на спеціально створений урядами обох держав виконавчий апарат, який діяв паралельно (що свідчить про відсутність повної довіри сторін одна до одної) і, по суті, дублював та контролював один одного:

- головний уповноважений уряду УРСР у справах евакуації українського населення мав свого польського відповідника в особі головного представника уряду РП у справах евакуації українського населення. В структурі переселенських органів можна прийняти застосоване І. Біласом окреслення їх як "органів першої ланки"¹², які поряд із сприяттям регулярному функціонуванню організації і плановому ходу "евакуації" мали здійснювати нагляд і контроль (як підпорядкованих їм "органів другої ланки", так і один одного - І. К.) за правильним виконанням договору.

На посаді головного уповноваженого працювали Микола Підгорний (від початку переселенської акції до початку 1946 р.) та Михайло Ромашенко (від початку 1946 р. до її закінчення). Слід згадати про посаду першого заступника головного уповноваженого, яку обіймали спочатку заступник наркома внутрішніх справ УРСР, полковник державної безпеки Т. Кальненко, а від 10 грудня 1945 р. до закінчення акції - П. Коноваленко, тобто кадрові працівники НКВС високого рангу. Перший заступник головного уповноваженого нарівні з головним уповноваженим мав у своєму розпорядженні і підпорядкуванні відповідний адміністративний апарат і створював при кожному районному уповноваженому уряду УРСР аналогічні органи, які очолювали кадрові працівники НКВС УРСР нижчого рангу.

Функції головного представника польського уряду виконували - консул Мечислав Рогальський (від початку акції до червня 1946 р.) і Юзеф Беднаж (від 15 червня 1946 р. до її закінчення);

- районні уповноважені головного уповноваженого уряду УРСР із своїми польськими відповідниками - районними представниками головного представника уряду РП, назвемо їх "органами другої ланки", проводили безпосередню роботу з організації виконання Люблінської угоди (від реєстрації на виїзд до відправки ешелонів з переселенцями). Апарати райуповноважених і райпредставників діяли в 15 повітах Польщі - Білгорайському, Владавському, Горлицькому, Грубешівському, Замостянському, Красноставському, Лісківському, Любачівському, Новосондецькому, Перемиському, Сяноцькому, Томашівському, Холмському, Ярославському та Яслівському.

Вагому роль в апараті райуповноважених відіграли їх заступники. Так, розроблена наркоматом внутрішніх справ УРСР ще до підписання Люблінської угоди інструкція для заступників райуповноважених, покладаючи на останніх відповідальність на здійснення "евакуації" українців до УРСР, зобов'язувала їх "своєю роботою сприяти добрій організації всієї роботи в евакуації"¹³. Робота ця полягала у вивченні всього ходу переселенської акції, настроїв населення з її приводу і "різних явищ, пов'язаних з нею", насамперед - недопущення проникнення на територію України учасників українського національно-визвольного руху, поява яких там була для радянських властей небажаною. Крім того, як впливає з інструкції, яку довів до відома своїх підлеглих на нараді у Любліні 1 грудня 1944 р. Т. Кальненко, в обов'язок їм ставилося також відображати "засміченість райапаратів районних представників польської сторони акціями (вояками Армії Крайової (АК) - Ред.) й іншими реакційними елементами"¹⁴, що ще раз підтверджує факт існування недовіри сталінського керівництва до своїх "колег" з новоствореного комуністичного уряду РП.

Роботи апаратів головного уповноваженого і головного представника, контрольовані відповідними структурами НКВС, інспектувалися відповідними "органами вищої ланки" - структурними підрозділами урядів обох країн: комісією при Раді Міністрів УРСР в справах евакуації і переселення (голова І. Русецький) і генеральним уповноваженим уряду РП в справах репатріації (цю посаду обіймав віце-міністр В. Вольський). Механізм контролю останніх з боку імперського центру, який безсумнівно існував, oprіч згаданих представників НКВС, поки що залишається недослідженим.

Весь апарат головного уповноваженого виїхав 19 вересня 1944 р. з Києва до Любліна, причому у їхніх відрядженнях зазначалося, що названі працівники "відряджаються в м. Люблін за спеціальним завданням уряду УРСР", а 13 жовтня райуповноважені з відповідним апаратом працівників відбули в повіті для організації переселенської акції.

Переселення в Білгорайському, Замостянському, Лісківському, Любачівському та Ярославському повітах розпочалося, як і передбачалося, 15

жовтня 1944 р., в Сяноцькому - 3 грудня 1944 р., а в деяких повітах навіть швидше (Перемиському - 10 жовтня, Владавському і Томашівському - 13 жовтня, Грубешівському - 14 жовтня 1944 р.), тобто було підготовлене повітовими представництвами головного представника ПКНВ ще до прибуття на місця районних уповноважених українського уряду. Після звільнення від німецької окупації в січні 1945 р. нових територій РП, населених українцями, було організовано їх переселення з цих районів, яке розпочалося 25 січня 1945 р. в Любартівському, 5 березня - Родзанському, 1 квітня - Горлицькому, 2 квітня - Яслівському, 4 квітня - Новосондецькому повітах. Для останнього із згаданих повітів апарату райуповноваженого і повітового представника не було призначено, оскільки цю роботу виконали працівники переселенського апарату Сяноцького повіту¹⁵. Подібним чином була вирішена проблема виселення українців і для згаданого попередньо Любартівського повіту, де організацією переселення українців займався апарат районного представництва Владавського повіту¹⁶.

Що ж до тривалості переселення, то найшвидше воно було закінчене в Родзанському (17 травня 1945 р.), Любартівському (28 червня 1945 р.), Красноставському (15 липня 1945 р.), Яслівському (20 липня 1945 р.), Білгорайському (15 грудня 1945 р.) та Холмському (24 грудня 1945 р.) повітах РП. У решті повітів ситуація із завершенням виселення українців виглядала наступним чином: Замостянський повіт (15 березня 1946 р.), Новосондецький (1 червня 1946 р.), Любачівський (4 червня 1946 р.), Перемиський (14 червня 1946 р.), Томашівський (24 червня 1946 р.), Любартівський і Горлицький (28 червня 1946 р.), Лісківський (29 липня 1946 р.), Владавський і Сяноцький (2 серпня 1946 р.), Грубешівський (29 грудня 1946 р.).

Різні дослідники, які у своїх роботах в більшій чи меншій мірі торкаються проблеми виселення українського населення з Польщі в 1944-1946 рр., виділяють у ході цієї акції кілька етапів. Так, польські автори А. Щесняк і В. Шота¹⁷ поділяють акцію на три етапи:

1-й: від 15 жовтня 1944 р. до кінця серпня 1945 р. - окреслюють як добровільний, тобто переселення здійснювалося силами переселенських комісій і місцевих адміністрацій (222 509 осіб);

2-й: від 3 вересня 1945 р. до 2 серпня 1946 р. - переселення реалізувалося з активною участю Війська Польського (260 152 особи);

3-й: від серпня до грудня 1946 р. - переселення окремих сімей існуючими ще структурами головного представника і головного уповноваженого (5 950 осіб).

Український історик І. Білас¹⁸ виділяє два етапи:

1-й: вересень 1944 - липень 1945 рр. - який "мав би бути добровільним, але вже від початку 1945 р. спеціальні збройні формування приступили до

мордування українців, щоби прискорити виконання переселенської акції";

2-й: вересень 1945 - червень 1946 рр. - "апогей насильницького виселення українців з території Польщі до УРСР".

Молодий польський історик українського походження Роман Дрозд¹⁹ також виділяє два етапи в ході переселенської акції:

1-й: від 15 жовтня 1944 р. до початку вересня 1945 р. - переселено 221 231 особу (як бачимо, автор, подаючи кількість виселеного українського населення, уникає оцінювання характеру акції - І. К.);

2-й: від 3 вересня 1945 р. до 2 серпня 1946 р. - виселено 260 217 осіб за участю 3, 8 і 9 дивізій піхоти (дп) ВП (причому автор помилково датує початок діяльності операційної групи (ог) "Жешув" вереснем 1945 р., тоді як насправді вона була створена наприкінці березня 1946 р.).

Якщо стосовно характеристик 1-го й 2-го етапів, виділених Р. Дроздом та А. Щесняком і В. Шотою можна дискутувати, то виділений останніми третій етап не знайшов документального підтвердження.

Аналіз архівних матеріалів і опублікованих документів дає підстави стверджувати, що найповнішим і найбільш детальним на сьогоднішній день є аналіз основних етапів переселенської акції 1944-1946 рр. запропонований польським істориком українського походження Євгеном Місилом²⁰, який виділяє в її ході 4 етапи:

I-й: від 15 жовтня до кінця грудня 1944 р. - переселено 19 899 українців (5035 сімей) - мешканців кількох десятків українських сіл, спалених навесні і влітку 1944 р. відділами АК і батальйонів хлопських;

II-й: від січня до кінця серпня 1945 р. - переселено 209 786 українців (54 609 сімей) почався тиск адміністрації, а також збройні антиукраїнські акції польського підпілля I Корпусу Внутрішньої Безпеки з метою збільшення кількості "бажаючих" виїхати до УРСР;

III-й: від вересня до кінця грудня 1945 р. - примусове виселення з Польщі до УРСР 81 806 осіб (22 854 сім'ї) за участю 3, 8 і 9 дп ВП;

IV-й: від 1 січня до 15 червня 1946 р. - примусове виселення 252 422 українців (47 192 сімей) за допомогою 3, 8 і 9 дп ВП, від 5 квітня 1946 р. ог "Жешув", яке характеризувалося зростанням темпів і брутальності акції.

Як же визрівало і приймалося рішення про застосування військових підрозділів ВП з метою примусового виселення українського населення з Польщі?

Якщо до кінця 1944 р. певна кількість українців (головним чином ті, чий господарства були знищені війною) подавала добровільно заяви на виїзд до УРСР, то з початком 1945 р. цей показник різко зменшився, а від середини 1945 р. надходження заяв взагалі припинилося.

Такий стан справ викликав невдоволення функціонерів Державного Ре-

патріархального Управління, створеного 7 жовтня 1944 р. з метою розселення польських сімей, які поверталися в рамках “обміну” з Західної України і мали бути розселені по українських господарствах.

В листі до головного представника польського уряду від 15 січня 1945 р. керівник відділу осадництва Цеховський звертається з проханням “викликати прискорення евакуації українського населення” з Ярославського, Перемиського, Пшеворського, Ланьцутського, Жешувського, Ніського, Любачівського, Сяноцького і Лісківського повітів, де “евакуація українського населення іде надто повільно”²¹.

Районний представник польського уряду в справах “евакуації” українського населення А. Недзеля у звіті від 1 червня 1945 р. на ім'я головного представника, підкресливши активний опір українців, які “на все готові, тільки б не виїхати”, резюмував: “Існуючий характер евакуації не дасть бажаних результатів... без відповідної участі Війська Польського, яке забезпечить нам безпеку і остаточно вирішить справу евакуації”²².

Не залишилася осторонь і українська сторона. Так, згідно повідомлення Т. Кальненка, надісланого у вересні 1945 р., головний уповноважений уряду УРСР порушив клопотання перед польським урядом про “надання військової допомоги у прискоренні масової депортації українського населення”²³.

Рішення про застосування 3, 8 і 9 дивізій піхоти Війська Польського в переселенській акції було прийняте 22 серпня 1945 р. на нараді в міністерстві суспільної адміністрації за участю міністра Владислава Керника, що головував на ній, начальника генштабу ВП генерал-полковника Корчіца, командирів згаданих дивізій, представників органів безпеки, люблінського і жешувського воєвод. Того ж дня головний представник Ю. Беднаж провів з цього приводу нараду з головним уповноваженим М. Підгорним, а 30 серпня - інструктивну нараду з повітовими представниками польського уряду, на якій останні отримали детальну інформацію і відповідні розпорядження²⁴. Питання взаємодії місцевих адміністрацій з військовими підрозділами в ході здійснення останніми виселенської акції обговорювалися на нарадах, які збирали люблінський і жешувський воєводи, зокрема останній 25 серпня 1945 р. провів нараду за участю старост воєводства, керівництва 9 дп ВП і громадянської міліції.

1 вересня 1945 р. на територію Лісківського, Любачівського і Перемиського повітів прибули відповідно 8, 3 і 9 дп ВП із завданням відселити українське населення з 50 кілометрової прикордонної смуги на територію УРСР.

8 і 9 піхотні дивізії розпочали акцію 3 вересня 1945 р., а 3 дивізія - 6 вересня 1945 р. У випадку відмови українців від переселення командування військових підрозділів, задіяних в акції, мало наказ примусово відселити їх у

глибину РП, де вони мали бути розселені в польських селах по 2-3 сім'ї. Географія діяльності 3, 8 і 9 дп не обмежилася лише територією трьох згаданих повітів: з наближенням до завершення виконання покладених на них завдань структурні одиниці цих підрозділів виконували операції по виселенню українського населення з території інших повітів.

Українське населення намагалося уникати примусового виселення різними шляхами, основними з яких були:

- втеча в ліси при наближенні військових підрозділів, які мали на меті виселення мешканців української національності;
- видання українцями себе за поляків і перехід на римо-католицький обряд;
- звернення до органів влади із запевненням про свою лояльність до польської держави.

Важливу роль у боротьбі з насильницьким переселенням відігравали відділи УПА на Закарпатті. Початково УПА не протидіяла йому, однак, коли восени 1945 року переселенська акція набрала характеру масової й примусової депортації, упівці почали активно протидіяти виселенню українців.

Найбільш розповсюдженими засобами протидії депортації українського населення з боку УПА були:

- широка пропагандистська та агітаційна діяльність;
- диверсії на залізницях (підрив колії, знищення вокзалів, мостів);
- ліквідація задіяних у переселенській акції підрозділів Війська Польського;
- знищення органів, які займалися організацією переселення;
- визволення і повернення додому переселенців, конвойованих військовими підрозділами ВП до польсько-українського кордону.

Реакцією польських властей на такий розмах протидії виселенню стало створення на початку квітня 1946 р. операційної групи “Жешув”, основу якої склали 8 і 9 дп ВП, які мали досвід проведення акції виселення, а також 14 і 18 піхотні полки (пп) та сили прикордонних і внутрішніх військ, громадянської міліції й органів безпеки.

Налагодивши взаємодію згаданих структур, керівництво ог “Жешув” у травні 1946 р. “добилося збільшення кількості виселених на 180% у порівнянні з квітнем 1946 р.”²⁵. Так, лише підрозділами 8 і 9 дп протягом травня 1946 р. було виселено відповідно 5 785 сімей (26 428 осіб) і 3 624 сім'ї (15 014 осіб). Досягнуті темпи були підставою для оптимістичних заяв керівництва групи про закінчення акції у визначений термін, хоча на початок червня виселенню лише з території Жешувського воєводства підлягали 7 057 сімей (27 787 осіб), а з урахуванням Люблінського і Краківського

воеводств - 14 045 українських сімей, які згідно з підрахунками переселенських органів ще залишилися на території згаданих воеводств.

Головний уповноважений уряду УРСР М. Ромашенко в листі до генерального уповноваженого уряду РП В. Вольського від 31 травня 1946 р. (під грифом "цілком таємно"), висловлюючи задоволення з приводу "досягнутого завдяки ефективним заходам польської сторони для сприяння евакуації" значного посилення темпів виселення українців, наголошував на необхідності "в період, що залишився до закінчення терміну, не лише не допустити послаблення у здійснюваній роботі, а й добитися певного, цілком можливого й реального посилення роботи"²⁶.

Порушивши встановлений договором принцип добровільності переселення, комуністичний уряд Польщі при повному схваленні і навіть заохоченні радянської сторони депортував протягом 1 січня - 15 червня 1946 р. 47 192 сім'ї (252 422 особи). Всього від початку акції до 2 серпня 1946 р. з території Польщі було виселено 122 454 сім'ї (482 109 осіб), в т. ч.: з Жешувського воєводства 62 751 сім'ю (260 110 осіб), або 97,4% від загальної кількості передбачуваних для виселення з території воєводства українців: з Люблінського - 54 795 сімей (200 690 осіб) або 96,3%; з Краківського - 4 908 сімей (21 311 осіб) або 90%.

Згідно з доповідною запискою першого заступника головного уповноваженого В. Коноваленка від 10 серпня 1946 р. на ім'я секретаря ЦК КП/У Д. Коротченка і міністра внутрішніх справ генерал-лейтенанта Т. Строкача 80 301 сім'я (322 868 осіб) переселенців була розміщена в 6 західних областях Української РСР.

Серед переселених з Польщі було згідно з національною структурою: українців - 439 135 осіб, росіян - 23 846, білорусів - 126, русинів - 18 759, інших національностей - 243 особи; згідно з соціальною структурою: селян - 288 444 особи, кустарів - 4 447, робітників - 1 817, службовців - 1 176, сільськогосподарських працівників - 750, вчителів - 759, транспортних працівників - 733, священослужителів - 287, медиків - 118, науковців - 11, інших фахівців - 964, непрацюючих (переважно похилого віку) - 182 603 особи²⁷.

Згідно зі статистичними даними переселенських комісій станом на липень 1946 р. в південно-східних воеводствах РП залишалось 3 239 сімей (14 325 осіб) українців, а також 7 214 змішаних сімей (26 927 осіб). Насправді ж кількість українців на той час становила близько 170 000 осіб²⁸.

Невдала спроба остаточного розв'язання українського питання шляхом примусового виселення решти українського населення, здійснена польським урядом у другій половині 1946 р., висунула на перший план пропоновану військовими і органами безпеки концепцію переселення українців, котрі

залишилися, на західні і північні землі РП, яка була реалізована в 1947 році в рамках сумнозвісної акції "Вісла".

Література

1. Skrzynecki P. Wyszyczenie ludności ukraińskiej z Polski w latach 1944-1946. Warszawa, 1983. S.4.
2. Blum I. Udział Wojska Polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej... // Wojskowy przeglad historyczny. 1959. N1. S.3.
3. Евсеев И.Ф. Сотрудничество УССР и ПНР (1944-1960 гг.). 1962. С.126.
4. Центральний Державний архів громадських організацій України, ф І, оп.23. ч.1, спр.711, арк.18.
5. Текст договору: ЦДАГОУ, ф І, оп.23, ч.1, спр.713, арк.72-83. *У спеціальній літературі часто зустрічається визначення "Люблінська угода" чи "Люблінський договір".
6. Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Główny Pełnomocnik d/s ewakuacji... w Łucku, sygn.1, k.1-10.
7. Miśło E. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie ukraińców z Polski do USSR 1944-1946. T.I. Dokumenty. Warszawa, 1996. S.73-78.
8. Ibidem. S.182.
9. Ibidem. S.224-226.
10. Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP. Zesp.6, t.502, w.32, k.172.
11. Miśło E. Akcja "Wisła". Dokumenty. Warszawa, 1993. S.229-231.
12. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн.1. К, 1994. С.203.
13. Цит. за: Білас І. Репресивно-каральна система... С.207.
14. Там же. С.211.
15. AAN, Główny Przedstawiciel d/s ewakuacji..., sygn. 397/160, k.172.
16. AAN, Główny Przedstawiciel..., sygn. 397/162, k.77.
17. A.B. Szcześniak, W.Z. Szota. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. Warszawa, 1973. S.222-223, 231.
18. Білас І. Репресивно-каральна система... С.213, 222-223, 228-229.
19. Drozd R. Droga na zachód. Warszawa, 1997. S.18-20.
20. Miśło E. Repatriacja czy deportacja... S.10-14.
21. AAN, Główny Przedstawiciel..., sygn. 397/162, k.139.
22. Ibidem, sygn.397/163, k.270.
23. Цит. за Білас І. Репресивно-каральна система... С.226.
24. Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, MAP/304.

k.50.

25. Centralne Archiwum Wojskowe, IV.501. 1/A- 630, k.988.
26. AAN, Ceneralny Pełnomocnik..., sygn.15, k.31-32.
27. Білас І. Репресивно-каральна система... С.232.
28. Podlaski K. Białorusini, Litwini, Ukraińcy. Białystok, 1990. S.77-78.

ОСНОВНА МЕТА АКЦІЇ “ВІСЛА”

Роман Дрозд.

Вища педагогічна школа в Слупську, Польща.

Уряд СРСР, реалізуючи імперіалістичну політику, прагнув до підпорядкування країн Центральної і Східної Європи та розширення своєї території на заході, що проявлялося у територіальній експансії коштом сусідніх держав, зокрема Польщі. З цією метою 20 липня 1944 року у Москві було створено польський комуністичний уряд під назвою Польський комітет національного визволення (ПКНВ). Він став для радянської сторони знаряддям реалізації імперіалістичних намірів стосовно Польщі. Й. Сталін визначив не тільки особовий склад ПКНВ, але й погодився на переведення його членів до Любліна лише після укладення таємного договору про східний кордон Польщі, який мав пролягати по ріці Буг. Це була типова політика довершених фактів, а одним з прикладів такої політики стало прагнення радянської сторони до встановлення штучного етнічного кордону між Польщею та СРСР. Цей намір плановано реалізувати методом масових переселень. Додамо, що вони спочатку мали закінчитися до 1 лютого 1945 року, тобто до відкриття Ялтинської конференції, на якій “велика трійка” планувала прийняти рішення щодо східного кордону та уряду польської держави.

На користь переселення з Польщі національних меншин висловлювалися польські комуністи, які хотіли бачити майбутню Польщу однопольською державою. Це розглядалося також як метод розв’язання назрілих національних проблем, в основному українського питання, яке особливо стало актуальним в роки війни. Слід зауважити, що з подібних позицій виходила також українська сторона. Очевидно, що позиція польських комуністів щодо переселення українців обумовлювалася досвідом періоду Другої Речіпосполитої, якій не вдалося у своїй діяльності розв’язати українське питання. На теперішнім етапі досліджень важко визначити, чи польські комуністи перейняли й у якій мірі погляди польських некоммуністичних угруповань зі Східної Галичини, які висловлювалися за переселення українців після війни до СРСР чи розпорошення їх у центральній і західній частині Польщі¹.

9 вересня 1944 року ПКНВ підписав з маріонетковим урядом Української РСР договір про обмін населенням. Договір стосувався поляків, осілих в Україні, та українців у Польщі. Згідно з його умовами, обмін населення повинен був носити добровільний характер. Однак, обидві сторони

прагнули позбутися зі своєї території громадян небажаної національності. Внаслідок цього плановане переселення швидко набрало рис примусу. Польські органи влади спочатку змушували українців до виїзду адміністративними і політичними методами, однак це не принесло очікуваних результатів. На довершення цього у середині 1945 року настав крах всієї переселенської акції. Перед органами влади постала дилема: визнати право українців залишитися на своїй рідній землі чи змусити їх до виїзду. Вибрано останній варіант, оскільки тільки він відповідав загальній концепції однонаціональної держави.

3 вересня 1945 року на територію південно-східної Польщі було спрямовано три дивізії Війська Польського, основним завданням яких було здійснення переселення українців. Підтвердженням цього служить рішення Воеводського комітету безпеки в Жешові, який наказав виділити 2/3 особового складу полків для акції переселення². Управління громадської безпеки в Жешові рекомендувало навіть переселяти мішані родини, якщо батько не був поляком³. Такий підхід органів влади до переселення спричинився до того, що воно набрало рис депортації, застосованої щодо власних польських громадян української національності. За участю військових підрозділів було виселено понад 260 тисяч осіб⁴, а всього у 1944-46 рр. до УРСР було виселено майже 500 тисяч українців.

Акція переселення була застосована також стосовно греко-католицького духовенства, оскільки польські органи влади вбачали в цьому можливість ліквідації цієї конфесії у Польщі. Боротьба проти Української греко-католицької церкви (УГКЦ) була спричинена, з одного боку, рішенням Львівського псевдособору (8-10 березня 1946 року), який під натиском органів радянської влади ліквідував греко-католицький обряд: а з другого боку, прагненням знищити українське національне життя, в якому ця Церква відігравала важливу роль. 25 червня 1946 року польські органи влади заарештували ординарія Перемиської дієцезії єпископа Йосафата Коциловського та передали його радянській стороні. Подібна доля спіткала його суфрагана єпископа Григорія Лакоту. Внаслідок нищення духовного життя українців загинуло біля 30 греко-католицьких і православних священників⁵. Частина кліру було заарештовано і засуджено на термін від 4 до 10 років⁶. До УРСР виселено близько 300 греко-католицьких священників⁷, православне духовенство⁸ і членів консисторії Автокефальної православної церкви з Холма⁹. У Люблінському воєводстві зменшено кількість православних парафій до семи і одного монастиря¹⁰. Частина святинь влада передала римо-католицькій церкві, а інша частина була зруйнована чи розібрана.

Залучення війська до переселенської акції не привело до виселення всіх українців. Згідно з сьогоднішніми оцінками і розрахунками наприкінці 1946

року на території південно-східної Польщі залишалося близько 200 тисяч осіб української національності. Для влади це означало, що українське питання не було розв'язане. На довершення цього місцеве населення було опорою для діючих там підрозділів Української Повстанської Армії (УПА). У цій ситуації природним розв'язанням для польських органів влади здавалося продовження переселення до СРСР. Однак радянська сторона на це не погодилася. Можливо, вона прагнула залишити українців у Польщі, щоб впливати цим на польську національну політику та зберегти на майбутнє важелі впливу на польські органи влади.

Польські органи влади не погоджувалися залишити українське населення на дотеперішньому місці проживання. Щораз частіше на перший план почала висуватися концепція переселення українців на західні і північні землі Польщі. Цей намір розв'язував дві проблеми: першу, негайну, - розгром підрозділів УПА внаслідок виселення місцевих жителів і другу, перспективну, - остаточне вирішення українського питання шляхом колонізації українців на новому місці оселення. Таємна інструкція, яка стосувалася принципів розміщення українських родин, прямо це стверджувала: “Основною метою переселення осадників ”W” (з акції “Вісла” - Р.Д.) є їхня асиміляція у новому польському оточенні, слід докласти всіх зусиль, щоб ця мета була досягнута. Не застосовувати до цих осадників визначення “українець”. У випадку наявності серед осадників на воз'єднаних землях інтелігентського елементу, його слід безоглядно поселяти окремо і далеко від громад, де проживають осадники з акції “Вісла”¹¹.

Приготування до чергового переселення українців розпочалися вже в другій половині 1946 року, особливе нарощування цих робіт припало на початок 1947 р. На початку січня польські органи влади приступили до технічного опрацювання всієї акції переселення українських родин на західні і північні землі Польщі. Після складення списків українського населення і основних положень, що стосувалися переселення, опрацьовано конкретні інструкції, що визначали методи виселення і оселення українських сімей на понімецьких землях. В одній з них рекомендовано здійснити поділ українського населення на групи. До категорії “А” зараховано осіб, що знаходилися у списках Управління громадської безпеки, до категорії “Б” - тих, хто фігурував у списках військових, і до “В” - практично решту сімей¹². 29 березня 1947 року Політбюро ПРП ухвалило рішення про примусове переселення українців та розпорошене оселення їх на західних землях¹³. Після опрацювання відповідних інструкцій щодо переселення¹⁴, за пропозицією Політбюро ПРП Президія Ради Міністрів 24 квітня 1947 року прийняла суперечливу для істориків ухвалу про переселення за допомогою війська (операційної групи “Вісла”) українського населення у рамках т. зв. акції “Вісла”¹⁵.

Тепер серед істориків триває дискусія стосовно авторства акції "Вісла". Одні вважають, що вона була задумом радянської сторони, інші - польської. Це є питання про те, хто несе відповідальність за депортації українців у рамках акції "Вісла". Однак без дослідження архівів колишнього НКВС визначення винного є практично неможливим. Можна тільки припускати, що акція "Вісла" була проведена, якщо не з інспірації радянської сторони, то безперечно, за її згодою. У той період залежність польських органів влади від радянського уряду була такою значною, що сумнівно, аби Москва не була поінформована про всю акцію. Крім того, слід мати на увазі той факт, що вона стосувалася українців, родичі яких були вже громадянами радянської держави. Залишаючи осторонь проблему відповідальності за рішення про депортацію українського населення, з усією певністю можна ствердити, що акція "Вісла" була проведена польськими комуністичними державними органами.

28 квітня 1947 року операційна група (ог) "Вісла", що налічувала близько 20 тисяч солдатів, функціонерів управління громадської безпеки і громадської міліції, розпочала виселення українців¹⁶. Згадана кількість війська розраховувалася на основі того, що військові органи не брали до уваги чисельності відділів УПА, а лише плановану до виселення кількість сіл в районі "S" - Сянік. Розподілили вони по 20-50 солдатів на одне село плюс 30-150 особовий відділ на кожний з 28 підрайонів, на які припадали від 6 до 21 сіл¹⁷. Такий розрахунок сил свідчить про те, що основною метою акції "Вісла" було виселення українців, а не боротьба з УПА. Отже, нічого дивного, що безпосередні дії проти УПА відійшли на другий план. Міністр національної оборони маршал Польщі М. Роля-Жимерський звернув на це увагу командуючого ОГ "Вісла" генерала С. Моссора¹⁸.

Реалізація військової акції "Вісла" набрала рис депортації. Військові відділи давали населенню біля 2 годин на зібрання найпотрібніших речей і залишення села. Брутальні методи виселення, а пізніше довготривала подорож у жахливих антисанітарних умовах, разом з реманентом, спричинилися до того, що, висідаючи на кінцевих станціях, населення перебувало у плачевному стані. Всього військо депортувало близько 150 тисяч українців, яких було оселено в Ольштинському, Щецінському, Вроцлавському, Познанському, Гданському і Білостоцькому воєводствах¹⁹. Акцію поширено на всі українські сім'ї "без огляду на ступінь лояльності і політичної приналежності". Переселенню підлягали також сім'ї українських офіцерів і солдатів Війська Польського, працівників органів безпеки та демобілізованих фронтовиків²⁰. Вся акція була націлена на громадян польської держави української національності і реалізовувалася з застосуванням принципу колективної відповідальності.

Сьогодні у свідомості поляків побутує погляд, що акція "Вісла" була покаранням за кривди, завдані українцями польському населенню на Волині. Це є свого роду спроба скинення вини за акцію "Вісла" на самих українців і тим самим виправдання депортацій українських сімей у 1947 році. Однак така думка породжує багато застережень. Конфлікт на Волині точився у 1942-1944 роках між місцевим польським та українським населенням, між Армією Крайовою (АК) і УПА. Це була боротьба за державну приналежність регіону. Не можуть за неї нести відповідальність українці, що населяли терени південної-східної Польщі, які з тими подіями не мали нічого спільного. Адже не можна обвинувачувати і карати цілий народ, оскільки тоді стаємо на стороні злочинних сталінських переселень. Крім того, акцію "Вісла" провела комуністична влада, а не влада, що продовжувала державність Другої Речіпосполитої. Сумнівно, щоб польська комуністична влада керувалася прагненням помсти українцям за події на Волині. Вона мотивувала це необхідністю боротьби з УПА. Можливо, також йшлося про здобуття симпатій поляків і залучення більшої для себе підтримки, оскільки абсолютна більшість тогочасного польського суспільства вороже ставилася до українців і охоче б позбулася їх зі своєї території.

Однак лише примусове переселення не давало владі гарантії, що українське населення швидко сполонізується. Необхідним було застосування після цього додаткових форм репресій. До них належало розпорошення українців на новому місці поселення, сувора заборона зміни місця проживання, залякування та заборона відродження національного життя українців. Привезених під нагляд війська українців розселювано на західних і північних землях Польщі згідно з раніше розробленими принципами. Їх необхідно було оселити так, щоб вони не утворювали компактних груп та не перевищували 10% мешканців окремих сіл. Органи влади заборонили розміщення українських сімей у смугах: 50 км від сухопутних кордонів, 30 км від морських кордонів і воєводських центрів та 10 км від західного кордону Польщі 1939 року. Міністерство громадської безпеки рекомендувало, щоб в одному селі розміщували тільки одну сім'ю, зараховану до категорії "А" чи "Б", і до п'яти сімей з категорії "В". Ідентичні принципи застосовувалися при поселенні українців у державних маєтках²¹.

З розпорошенням українських сімей була пов'язана заборона зміни призначеного місця проживання. У таємній інструкції від 10 листопада 1947 року рекомендовано: "(...) свобода пересування осадників з акції "Вісла" категорично повинна бути обмежена. Особливо недопустимим є залишення Возз'єднаних земель і повернення на давні терени. Нагляд за дотриманням згаданих принципів слід залишити за відповідними органами громадської безпеки. До них повинні направлятися всякого роду заяви щодо згаданих справ.

Непотрібним стає отримання органами загальної адміністрації думки Управління громадської безпеки (УПБ) для згаданої мети. Органи загальної адміністрації повинні приймати заяви від осадників з акції "W" виключно у справах галузі звичайного загального адміністрування, що належать до їхньої компетенції. Заяви осадників з акції "W", які стосуються всякого виду справ, спричинених спеціальними умовами цієї акції, особливо справи переселень за межі повіту, виїздів і т. п., повинно направлятися до Повітового Управління громадської безпеки. Крім того, Повітове Управління громадської безпеки повинне бути проінформоване про кожну справу, з якою переселенець з акції "W" звертається до органів загальної адміністрації. Контакт з Повітовим УГБ у справах поселенців з акції "W" повинен бути постійним і по можливості підтримуватися особисто²².

Депортоване українське населення було розміщене насамперед у селах. Сьогодні важко встановити точну кількість українських сімей, оселених у містах, оскільки цифрові дані з більшості повітів не враховують поділу на місто і село. Тільки на підставі часткових даних можна припустити, що близько 10% українців розміщено у містах, решту - у селах. Необхідно зазначити, що це населення було розміщене не відповідно до раніше розроблених принципів. Зрештою, це виявлялося неможливим з огляду на кількість прибулих українців. Траплялося, що кількість сіл у даному повіті була меншою від направленої туди кількості сімей з групи "А" та "Б". У багатьох місцевостях і повітах було значно перевищено планований 10 процентний бар'єр українців, яких мали там оселити. Після виявлення цих невідповідностей Міністерство громадської безпеки видало розпорядження органам по переселенню щодо приведення розміщення українців до раніше передбачених норм. На практиці це означало необхідність повторного переселення кількох тисяч українців. Проведено його було протягом 1948 року²³.

Для запобігання поверненню українців до рідних домівок передбачалося покращення побутових умов на нових місцях поселення, адже українські сім'ї опинилися у важких продовольчих і житлових умовах. Метод і час переселення спричинив, що вони були позбавлені запасів продовольства. Крім того, їм були виділені зруйновані господарства, оскільки забудови у доброму стані були зайняті раніше прибулими польськими осадниками. З виділених, наприклад, на західному Помор'ї близько 9800 господарств аж 75% (7345) були знищені, з них 45% (4386) вимагали серйозного ремонту, а 30% (2959) - відбудови²⁴. Слід зазначити, що приведений приклад заперечує твердження, що українці в обмін на залишені господарства отримали після переселення забудови у набагато кращому стані. У польській пресі постійно говориться про "стрибок" чи "цивілізаційний шок". Можливо, це був "шок", але від вигляду зруйнованих забудов. Стараючись бути об'єктивним, можна

ствердити, що для тих, які отримали муровані, в ідеальному стані господарства, з машинами, це міг бути свого роду "цивілізаційний стрибок", однак таких випадків було небагато. У цій ситуації органи влади стали немовби змушені надати широку підтримку українським сім'ям. Їм було виділено допомогу і кредити, продовольчі картки, харчі, збіжжя і т. п. Поремонтовано будівлі. Зазначимо, що ця допомога була недостатньою. Це обумовлювалося не тільки неповороткістю частини урядовців, але обмеженими можливостями держави на даному етапі. Слід зауважити, що ця відносно прихильна економічна політика органів влади спричинялася не гуманітарними факторами, але прагненням влади до швидкого загосподарювання українців, що мало прискорити їх адаптацію у новому оточенні, а вслід за цим відбити бажання від повернення до рідних домівок і цим самим прискорити їх асиміляцію. Підтвердженням цього може бути видання українцям актів на володіння господарствами²⁵. Крім того, 27 серпня 1949 року Рада Міністрів своїм декретом позбавила українське населення права власності на господарства, з яких його було виселено, та на залишене там майно²⁶. 28 вересня 1949 року згідно з урядовим декретом зараховано на власність скарбу держави майно греко-католицької церкви та українських установ і організацій²⁷.

Важливу роль у процесі полонізації українців, на думку органів влади, мало відігравати їхнє залякування. Це плановано досягнути шляхом пильного нагляду органів безпеки та ворожим настроюванням до них польського населення. У широких масштабах розв'язано антиукраїнську пропаганду. Обвинувачено у ній українців майже у всьому існуючому тоді злі з метою розплодити ненависть до них і укорінити у свідомості поляків образ українця-різуна. Вдало використано при цьому смерть заступника міністра національної оборони генерала К. Свєрчевського. Додамо, що ні виконавці, ні інспіратори цього вбивства не були спіймані, а вся справа дотепер породжує багато емоцій і суперечностей. Однак для тогочасної влади виконавцем вбивства могла бути лише УПА, діяльність якої стала чудовим приводом для проведення акції "Вісла" і ліквідації широко сприйнятої українськості у Польщі.

У дійсності в 1947 році УПА не становила реальної загрози для польської держави. Командуючий діючої в Бєсकिдах 8 піхотної дивізії у лютому 1947 року писав до міністра національної оборони М. Ролі-Жимерського: "В регіоні панує відносний спокій. Сполучення, яке в першій половині 1946 р. не могло відбуватися без спеціальної військової охорони, тепер відбувається нормально, без побоювання на можливі напади бандитів. Регіон опанований військом і органами безпеки, а бандитські групи, що спорадично появляються в південній і південно-східній прикордонній смузі, переслідуються нашими підрозділами і знищуються²⁸". Крім того, зменшилася кількість жертв

серед польського цивільного населення, які роздувала тодішня пропаганда. У 1945 році загинуло 368 цивільних, у 1946 р. - 98, від січня до березня 1947 р. - 10 осіб. Зведені втрати, завдані УПА польській стороні у 1945-1947 рр., згідно з завищеними даними військових, становили 2199 вбитих, серед них 997 солдатів, 603 функціонери Управління безпеки, громадянської міліції і добровільного резерву громадянської міліції та 599 цивільних²⁹. Додамо, що до останньої цифри зараховано також українських цивільних. У свою чергу, з українського боку за цей період загинуло від польських рук близько 5,5 тисяч осіб у переважній більшості цивільних³⁰.

Важливе місце у залякуванні українців мав відігравати створений за рішенням Політбюро ПРП від 23 квітня 1947 року т. зв. Центральний табір праці в Явожно³¹. Він був утворений на базі існуючого під час війни гітлерівського концентраційного табору SS-Lager Dachgrube філії табору Освенціма. Утримувано там українців, підозрюваних у співпраці з УПА, а також українську інтелігенцію та духовенство. Серед них було 22 греко-католицьких і 5 православних священиків³². Всього у таборі опинилося 3 873 особи, в тому числі 700 жінок і дітей³³. Затримані особи піддавалися витонченим психічним і фізичним тортурам. Внаслідок цього, а також від недоїдання і хвороб померло щонайменше 161 особа³⁴. Тих, кому доведено співпрацю з УПА, передавали до військового суду ОГ "Вісла", який за період своєї діяльності засудив 173 особи до смертної кари, 58 - до довічного ув'язнення, 40 - на 15 років, 38 - до 15 років, а 5 осіб звільнено³⁵. Процеси мали показовий характер і їм надавалося великого розголосу³⁶.

Українське населення навіть після поселення на західних і північних землях Польщі піддавалося нагляді Управління безпеки і міліції. Бували випадки, що функціонери УБ проживали в будинках українських переселенців, навіть підселювано до них сім'ї працівників міліції³⁷. На початковому етапі українці зобов'язані були через кожних кілька днів реєструватися у відділеннях міліції³⁸. Крім того, продовжувався постійний нагляд та арешти під приводом приналежності чи співпраці з ОУН або УПА. В Ольштинському воєводстві органи влади дійшли до того ступеня, що видумали на підпорядкованому терені діяльність восьми підрозділів УПА: "Ясеня", "Кліща", "Кухарчука", "Нечая", "Прирви", "Тучі", "Ворони" і "Вільхи", кількість членів яких мала становити 200 осіб³⁹. При цьому використано те, що за переселенцями нібито перебралася група партизанів УПА у складі кількох сот осіб. Ця провокація послужила приводом для арешту близько 600 українців, переважно звільнених з табору в Явожно⁴⁰. На українців поширювалася заборона зборів, навіть заслонювання вікон вночі⁴¹. Мали місце випадки покарання за найменші провини.

Ведена державою антиукраїнська кампанія призначалася для польського

населення і місцевих органів влади. Однак ставлення багатьох з них більше залежало від індивідуальної позиції, ніж від розпоряджень центрального керівництва. Крім прихильного чи байдужого ставлення проявлялося також вороже ставлення. Траплялося, що місцеве населення здійснювало напади на переселюваних українців. У "Biuletynie Informacyjny MBP" читаємо: "У Щецінському воєводстві зауважено серед населення прояви неспокою та незадоволення оселюванням українців. Траплялися навіть факти ворожого ставлення до переселенців, яких називають українськими бандитами. В одній з громад повіту Колобжег населення не хотіло погодитися прийняти навіть кілька українських сімей. У кількох місцевостях мали місце грабежі і обстріли на дорогах. У зв'язку з цим поширюються плітки про вбивства і грабежі, здійснені переселенцями"⁴².

Таке ставлення поляків до українців створювало між ними атмосферу недовір'я та підозрливості. Немалу роль відігравало при цьому трактування органами адміністративної влади українського населення як громадян другої категорії. Про це свідчать звіти місцевих органів влади, в яких українців означувано як "непевний елемент" та стверджувано, що їх переселення "не вплинуло на зміну становища, тобто мається на увазі злочинність, шкідливу діяльність чи ворожі виступи"⁴³. Відомі випадки, коли польські сім'ї, побоюючись українців, збиралися разом на ніч, барикадували двері і проводили нічне чергування. Один з переселенців, згадуючи ті часи, влучно зауважив, що "ми боялися їх, а вони - нас"⁴⁴.

Важливим фактором у процесі полонізації українців було запобігання відродженню зорганізованого національного життя і відновленню греко-католицької церкви. Органи влади старалися досягнути цього шляхом ізоляції нечисленної української інтелігенції від решти населення, створення перешкод у його спробах самоорганізації, переслідування греко-католицького духовенства і заборонаю виконувати пасторську діяльність у своїй конфесії. Слід зазначити, що спочатку державна влада знайшла у цьому союзника серед римо-католицького духовенства. Римо-католицька церква не осудила і не протистояла репресивній політиці комуністичної влади стосовно греко-католиків, які були екуменічними братами. Лише після 1956 року, коли настало пом'якшення політики щодо українців і їхнього духовенства, почали утворюватися постійні греко-католицькі парафії. Значно толерантніше органи влади поставилися до православної церкви. Вважалося, що вона не є носієм української національної свідомості і не ототожнювалося її з українцями, як це було у випадку з греко-католицькою церквою. Тому, незважаючи на початкову заборону, з 1948 року почали створюватися православні парафії, які об'єднували українське населення з акції "Вісла"⁴⁵.

Підсумовуючи наведені факти, можна ствердити, що польські ко-

муніципальні органи влади, готуючи акцію "Вісла", не хотіли виявити її основної мети, якою була денационалізація українців. Твердження, що вона здійснюється для боротьби з УПА, спрямовувалося тільки на замаскування цієї мети. Слід зазначити, що жодна влада не може толерувати діяльності ворожих собі партизанських підрозділів, але не можна вести з ними боротьбу шляхом застосування принципу збірної відповідальності щодо цивільного населення. Тому акція "Вісла" була основним знаряддям у прагненні органів влади ліквідувати українське питання у Польщі. Однак відрізання українців від їхніх коренів і батьківщини та наступне розпорошення на чужому для них, у широкому розумінні цього слова, середовищі, не гарантувало їхньої швидкої полонізації. Тому органи влади вдавалися до дій, які, з одного боку, залякали б українське населення, а з другого - вороже настроїли б до нього оточення. Такі дії мали спричинити побоювання окремих українців перед виявленням своєї національності, що змушувало їх до швидкого злиття з польським оточенням. Органи влади не зважали на те, що обрана дорога доведе до створення величезної пропасті між польським і українським населенням, які, як би не дивитися, були громадянами однієї держави.

Література

1. Miśło S. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu i podziemia w latach 1939-1944. Dokumenty // Zustriczi. 1990. N 3-4. S.158-163. (Tezy o kwestii ukraińskiej uchwalone przez komisje wspólna Polskiej Partii Socjalistycznej, Stronnictwa Ludowego, Stronnictwa Narodowego, Stronnictwa Pracy Obszaru Lwów z sierpnia 1943 r.)

2. Chojnecki S. Organizacja i działalność bojowa Grupy operacyjnej "Rzeszów" (kwiecień - październik 1946) // Zeszyty Naukowe WAP. 1987. N 3. S.140. Повністю до виселення населення був використаний 32 піхотний полк 8 піхотної дивізії (CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.III.608. Raport-sprawozdanie z dokonanej kontroli biegu akcji zwalczania bandytyzmu przez jednostki 8 DP i 9 DP i wysiedlenia ludności ukraińskiej w wojewodztwie Rzeszowskim i Lubelskim z lutego 1946 r.)

3. CA MSW, MAP, sygn. 134. Sprawozdanie sytuacyjne Wojewody Rzeszowskiego za luty 1946 r. z 15 marca 1946 r.

4. Skrzynecki P. Wysiedlenie ludności ukraińskiej z Polski w latach 1944-1946. Warszawa, 1988. S.31.

5. Ольшанські Т.А. Навколо операції "Вісла" // Україна і Польща між минулим і майбутнім. Львів, 1991. С.51.

Sorokowski A. Ukraińscy katolicy i prawosławni w Polsce po roku 1945 // Suczasnist. 1989. N 3-4. S. 14.

7. Miśło E. Греко-католицька церква в Польщі (1944-1947) // Україна і Польща між минулим і майбутнім. Львів, 1991. С.104.

8. AAN, MAP, sygn. 1051. Pismo Departamentu Wyznaniowego MAP do Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie w sprawie duchowieństwa prawosławnego z 15 grudnia 1945 r.

9. AAN, MAP, sygn. 1051. Pismo Departamentu Wyznaniowego MAP do Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie w sprawie duchowieństwa prawosławnego z 15 września 1945 r.

10. AAN, MAP, sygn. 1051. Pismo warszawskiego Duchownego Konsystora Prawosławnego do Departamentu Wyznaniowego MAP z 30 października 1946 r.

11. AAN, MZO, sygn. 784. Instrukcja MZO dotycząca zasad rozmieszczenia osadników z akcji "Wisła" z 10 listopada 1947 r.

12. Instrukcja Dowództwa GO "Wisła" dla komendanta pułkowego punktu zbornoego z 23 kwietnia 1947 r. // Akcja "Wisła". Dokumenty. Opr. E. Miśło. Warszawa, 1993. S.163-164.

13. AAN, KC PPR, sygn. 295/V-3. Protokół nr. 3 z posiedzenia Biura Politycznego PPR z 29 marca 1947 r.

14. Drodz R. Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji "Wisła". Warszawa, 1997. S. 40-52.

15. CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.III.511. Uchwała Prezydium Rady Ministrów w sprawie akcji "Wisła" z 24 kwietnia 1947 r.

16. Sześniak A.B., Szota W.Z. Droga do nikąd. Działalność organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. Warszawa, 1973. S.434.

17. CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.III.511. Kalkulacja sił Obszaru "S" według rejonów lokalnych z 16 kwietnia 1947 r. Akcja "Wisła" ... S.25.

18. CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.III.512. Dyrektywa nr. 7 marszałka Polski M. Roli-Żymierskiego dla dowódcy GO "Wisła" gen. S. Mossora z 5 maja 1947 r.

19. Згідно з адміністративним поділом Польщі від 1946 р.

20. CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.III.513. Instrukcja 0340/III Państwowej Komisji Bezpieczeństwa dla dowódców Okręgu Wojskowego V i VII z 1 sierpnia 1947 r.

21. AAN, UWW, sygn. IX/270. Instrukcja MZO dotycząca zasad rozmieszczenia osadników z akcji "Wisła" z 31 lipca 1947 r.

Drodz R. Zasady rozmieszczenia ludności ukraińskiej na Ziemiach Odzyskanych w ramach akcji "Wisła" // Słupskie Studia Historyczne. 1993. N3. S.104-106.

22. AAN, MZO, sygn. 784. Instrukcja MZO dotycząca zasad rozmieszczenia osadników z akcji "Wisła" z 10 listopada 1947 r.

23. Drozd R. Droga na Zachód. -S.114-125.
24. AAN, MZO, sygn. 787. Zestawienie zniszczonych gospodarstw indywidualnych zajętych przez Ukraińców w województwie szczecińskim, stan na dn. 25 września 1947 r.
25. APN, UWW, sygn. IX/109. Sprawozdanie z działalności Wydziału Osiedleńczego UWW za wrzesień 1948 r.
26. Dekret z dnia 27 lipca 1949 r. o przejęciu na własność Państwa nie pozostających w faktycznym władaniu właścicieli nieruchomości ziemskich, położonych w niektórych powiatach województwa Białostockiego, Lubelskiego, Rzeszowskiego i Krakowskiego // Dz. U. 1949. nr. 46.
27. Dekret z dnia 28 września 1949 r. o przejęciu przez Państwo mienia osób prawnych, w tym ukraińskich organizacji i instytucji świeckich oraz wyznaniowych // Dz. U. 1949. nr. 53.
28. CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.630. Raport dowódcy 8 DP płk. J. Bieleckiego dla ministra obrony narodowej marszałka Polski M. Roli-Zymierskiego z dnia 10 lutego 1947 r.; Akcja "Wisła"... S.22.
29. Місіло Е. Українці в Польщі (1944-1947). Генеза акції "Вісла" // Україна і Польща між минулим і майбутнім. С.13-14.
30. Olszański T.A. Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947 // Wiez. 1991. N 11-12. S.232.
31. AAN, KC PPR, sygn. 295/V-3. Protokół nr. 7 z posiedzenia Biura Politycznego PPR z 23 kwietnia 1947 r.
32. Місіло Е. Жертви Явожна // Україна і Польща ... С.28.
33. Akcja "Wisła" ... S.30.
34. Трухан М. Акція "Вісла" // Україна і Польща ... С.59-60.
35. Akcja "Wisła" ... S.31.
36. Ibidem.
37. Інтерв'ю №16 з Анною С. з села Ридзево Суського повіту;
Інтерв'ю "№14 з Семеном М. з села Валдово М'ястецького повіту (в архіві автора).
38. Інтерв'ю №8 з Катериною З. із села Гужица Грифіцького повіту;
Інтерв'ю №26 з Даніелем К. з села Зомбіновіце Битовського повіту (в архіві автора).
39. Golec J. Podziemie zbrojne na Warmii i Mazurach w latach 1945-1948 // Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 1983. N 4. S.450.
- Автор без критичного аналізу джерел наводить назви підрозділів та описує їхню діяльність.
40. CA MSW, MZO. sygn. 21. Sprawozdanie sytuacyjne Wydziału Społeczno-Politycznego UWO za luty 1948 r.; Нrywна І. Українці в województwie Olsztyńskim // Inicjatywy Warmińskie. 1989. nr. 4. S.40.

41. Zabrowarny S. Ukraińcy na Pomorzu Zachodnim w latach 1947-1956 // Ukraińcy w Polsce: poszukiwania i odkrycia. Koszalin; Poznań, 1992. S. 29-30.
42. Biuletyny Informacyjne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. 1947. / Red. B. Gronek, J. Marczak. T.1. Warszawa, 1993. S.82.
43. AAN, MZO, sygn. 784. Sprawozdanie pokontrolne Departamentu Inspekcji MZO z rozmieszczenia ludności ukraińskiej na terenie województw Wrocławskiego, Poznańskiego, Szczecińskiego i Olsztyńskiego z 21 października 1947 r.
44. Інтерв'ю №1 з переселенцем з акції "Вісла" з села Мілогощ Валецького повіту (в архіві автора).
45. APO, Uwo. sygn.303. Sprawozdanie Uwo z działalności Kościołów w województwie Olsztyńskim w 1948 r.

Підполковник Ян Герхард, командир 34 піхотного полку, автор антиукраїнського видання «Luny w Bieszczadach».

АКЦІЯ “ВІСЛА”: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

Степан Копчак, Л. Коваль.
Прикарпатський університет ім. В. Стефаника

Як і більшість присутніх на сьогоднішній конференції, я теж представляю багатотисячну армію переселенців (а саме так тривалий час нас і називали), тих переселенців, які півстоліття тому змушені були покинути свій рідний край і вирушити у невідомість. Власне тому я маю всі підстави стверджувати, що сьогоднішня наша наукова конференція носитиме невидимий (але гостро відчутний в серцях) емоційно-печальний відтінок. Бо кожен присутній тут - чи з Лемківщини, чи з Надсяння, чи з інших українських етнічних територій Польщі - думками полинув у свій рідний край, з боєм в душі відтворює у своїй пам'яті всі етапи того жакливого переселенського процесу.

Тому, на наш погляд, добру справу роблять суспільно-культурні товариства “Надсяння” і “Лемківщина”, обласна організація Конгресу української інтелігенції та науковці міста, що відзначають цю трагедію, або, як її називає професор В. Сергійчук, “чорну сторінку нашого народу”, про яку повинні знати наші діти, внуки і правнуки. Тим паче, що нам вкрай потрібно формувати і плекати історичну пам'ять, бо тільки вона об'єднує, згуртовує покоління, сім'ї і родини і, можливо, колись допоможе позбутися психології жити одним днем.

Але ми не будемо розгортати цю тезу, щоб не відійти від основної теми і не пірнути у безліч повсякденних прикладів. Тому подумки перенесемося у перші повоєнні роки і постараємося стисло з'ясувати причини і наслідки депортаційних процесів взагалі та акції “Вісла” зокрема.

Міграційні (перселенські) процеси населення Польщі і Західної України у перші повоєнні роки за своїми масштабами відносяться чи не до найбільших в Європі першої половини ХХ століття. Однак у періодичній пресі та на широкому побутовому рівні ці процеси дуже часто пов'язують із сумнозвісною акцією “Вісла”. Насправді переважна більшість українського населення Польщі та польського населення УРСР була насильно депортована відповідно до України і Польщі задовго до акції “Вісла”, яка, як відомо, відноситься до 1947 року. Річ у тім, що вирок щодо подальшої долі українців у відроджуваній Польщі більшовицькою Москвою і тимчасовими польськими властями було винесено ще у 1944 році. Саме 9 вересня 1944 року у Любліні М. Хрущовим було підписано угоду з головою польського комітету національного визволення Едвардом Осубкою-Моравським про

евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР. Тому то марним було сподівання українців Закерзоння на об'єднання всіх українських земель в одній державі, яке з'явилося в 1944 році, коли червона армія наближалася до кордонів Польщі. 20 липня, наприклад, тодішній керівник УРСР М. Хрущов запропонував Й. Сталіну свій проект створення з українських етнічних земель Холмської області в складі УРСР. Крім того, згодом з'явилися проекти приєднання до Української РСР й інших українських етнічних земель: Західної Галичини (Надсяння й Лемківщини) - до Дрогобицької області, Пряшівської Русі й Мармарошини - до майбутньої Закарпатської області, Південної Буковини - до Чернівецької області. На адресу Й. Сталіна та М. Хрущова буквально кожне українське село зверталось з проханням щодо приєднання їхньої батьківської землі до України. Треба справедливо зауважити, що М. Хрущов хотів їм у цьому допомогти (про що засвідчують документи), але вказівка з Кремля була зовсім іншою - українців “добровільно” переселяти з території, що має відійти до Польщі, в Радянську Україну, а поляків, котрі проживають в УРСР, відправляти до Польщі¹.

М. Хрущов змушений був виконати волю Москви і підписати 9 вересня 1944 року в Любліні згадану нами угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР.

Цю акцію можна віднести до однієї з найбільших трагедій українського народу, бо це був справді свідомий злочин проти корінного населення, яке з прадавніх часів заселяло українську етнічну територію Польщі.

Про форсовані темпи виселення українців свідчить той факт, що вже наступного місяця, (23-24 жовтня 1944 року) головний уповноважений УРСР М. Підгорний у присутності секретаря ЦК КП(б) України Д. Коротченка провів спеціальну інструктивну нараду з цього приводу. З другого боку, на темпи виселення не могли не вплинути постійні і криваві напади на українські поселення відділів Армії Крайової та інших збройних формувань. Документи засвідчують, що 3 березня 1945 року одним із відділів армії крайової розстріляно і замучено 365 мешканців села Павлокома Березівського повіту; 19 березня 1945 року в селі Кульно Білгорайського повіту страчено 50 осіб; 6 квітня 1945 року в селі Верховини Красноставського повіту - 194 особи; 16 квітня 1945 року в селі Пискоровичі Ярославського повіту - біля 400 осіб. Особливо жорстоко карателі розправлялися з греко-католицьким і православним духовенством. Лише за перші місяці 1945 року в згаданих та навколишніх селах загинуло 24 священники. Практично для всіх українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя процес виселення з рідних земель був справжньою трагедією.

Скільки зазнали українці Закерзоння знущань з боку польської влади та

НКВС протягом цих двох років (1945-1946) засвідчує раніше захований у спецсховах підсумковий звіт, який нараховує близько двохсот сторінок. Одна із стенограм, що міститься в ньому, викриває обличчя ідеологів і виконавців цього злочину. Наведу лише фрагмент однієї з нарад, яку проводив Д. Коротченко з приводу активізації переселенських процесів.

Звітував уповноважений по Красноставському регіону Сергесенко (цитуємо стенограму):

“Сергесенко: ... Приехал ко мне также священник, просил, чтобы ему дали возможность поехать в Луцк, чтобы посоветоваться с Архиепископом куда людям ехать и просил взять с собой все иконостасы.

Коротченко: Отказать ему надо в поездке, а вообще можете сказать, что дело ваше, но надо сделать так, чтобы он не поехал”.

Уповноважений по Томашівському регіоні Куренной просив дати охорону під час переселення з далеких сіл, щоб зменшити кількість жертв з боку українського населення:

“Куренной: Я прошу, чтобы дали охрану, у нас воинских частей нет.

Коротченко: Пусть сами себя защищают, а охраны и оружия мы им никакого давать не будем.”

Протягом першого періоду (1944-1946 рр.) з Польщі до УРСР було виселено біля 520 тис. осіб, з яких українці становили понад 480 тис., білоруси - 37 тис. осіб. Основна кількість виселених українців припадала на Ряшівське (267 тис.), Люблінське (193 тис.) і Краківське (20 тис.) воєводства².

Про загальні масштаби репатріаційних і депортаційних процесів у Польщі і УРСР за період з 1944-1949 рр. дають уяву дані офіційної польської статистики (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Загальна чисельність репатрійованого і депортованого населення в 1944-1949 рр.**

Роки	Репатріація до Польщі		Репатріація (депортація) з Польщі		
	Всього	в т.ч. з СРСР	Всього	до СРСР	до Німеччини
1944-1949	3811540	1529498	2793294	518219	2275075
1944	117212	117212			
1945	1379670	723488	314715	341715	
1946	1181081	344437	1809066	176504	1632562
1947	228662	10801	538324		538324
1948	62950	7325	42740		42470
1949	19150	3420	61449		61449

** Джерело: Rocznik demograficzny. 1946-1966. Warszawa. 1968. S.594.

За даними Української Всесвітньої Координаційної Ради до 1 вересня 1946 року з території Польщі виселено в Україну 488 662 особи. Залишалося

ще на своїх землях біля 200 000 осіб, на яких, власне, і чекала згадувана нами кривава акція “Вісла”. Основна мета цієї акції полягала у поголовному виселенні решти українського населення Польщі та розпорощенні його по північно-західних воєводствах.

Оскільки договір про переселення українців і поляків між ПНР і УРСР (після дворазового продовження) перестав діяти, а уряд Радянської України вже не хотів його продовжувати, треба було шукати інших шляхів щодо ліквідації української меншини на території Польщі. І перші проекти щодо переселення решти українського населення на так звані “повернені землі” було представлено першому секретареві польської робітничої партії Владиславу Гомулці ще в листопаді 1946 року. А вже в лютому 1947 року заступник начальника генерального штабу польського війська генерал Стефан Моссор чітко висловився з цього приводу: “Весною провести енергійну акцію переселення цих людей поодинокими сім'ями в розпорощенні по всіх повернених землях, де вони швидко асимілюються”.

Як відзначалося на розширеному засіданні згаданої нами Української Всесвітньої Координаційної Ради в Києві 22 серпня 1996 року, формальним приводом акції “Вісла” була необхідність ліквідації українського збройного підпілля на території Люблінського і Ряшівського воєводств. Але реальна політика польської націонал-комуністичної влади, методи реалізації переселення українців, а також багато інших адміністративних заходів (нищення пам'яток української культури, зміни назв населених пунктів, ліквідація суспільно-культурного життя українців у Польщі) вказували на те, що її мета була набагато ширша і глибока. Йшлося про те, щоби повністю викоренити український етнос в межах Польської держави і замести всякі сліди його існування. За своєю суттю акція “Вісла” означає геноцид (етноцид) українського населення³. Коли після війни влада в Польщі опинилася в руках польських комуністів, то вона щодо інших націй не цуралася й радянського взірця декларування національних прав “аж до відокремлення”, а насправді вдавалася до депортування цілих народів з їх рідних земель⁴.

Державна влада в перших юридичних актах (декларація крайової національної ради від 1 січня 1944 року та маніфест польського комітету національного визволення від 22 липня 1944 року) проголошувала право народів на самовизначення, але нічого не згадувала про національні меншини в Польщі. Можна лише здогадуватися, що вже тоді вирішено було здійснювати курс на побудову однонаціональної держави, що підтверджує договір між Польською Республікою та УРСР від 9 вересня 1944 року про обмін населенням (подібні договори були підписані також з Білоруською РСР та Литовською РСР)⁵.

Щодо принципу “добровільності” переселення українців з Польщі в Ук-

раїну, то він досить швидко був порушений. Відразу ж після завершення воєнних дій на фронті на території Люблінського і Ряшівського воєводств прибули три дивізії польського війська, які силою примушували місцеве українське населення до виїзду з Польщі в Україну. Паралельно такі ж акції проводило й польське збройне підпілля.

Тому безпідставною є поширена думка, що акція "Вісла" була пов'язана з убивством 28 березня 1947 року віце-міністра оборони Польщі генерала К. Свєрчевського. Це лише прискорило реалізацію цієї акції, бо вже наступного дня політбюро ЦК ПРП прийняло постанову: "Швидкими темпами переселити українців та змішані сім'ї на повернені землі, не утворюючи груп, і не ближче, ніж за 100 км від кордону".

Доказом справжньої мети запланованої операції (поза позбавленням мобілізаційної бази для відділів УПА) були прийняті директиви державного комітету безпеки, в яких передбачалося:

1. виселити остаточно все українське населення з південно-східних воєводств Польщі;

2 розпорозити його на нових місцях поселення з метою швидкої асиміляції та денаціоналізації (полонізації);

3. полонізувати покинуті українцями землі, оселяючи на них польську людність.

В рамках даного виступу ми не маємо можливості більш обширно відтворити криваві методи реалізації цієї акції. А вони були нечувано жорстокими і масовими. Спалювали цілі села, сотні і тисячі їх жителів розстріляно і замучено. Трагедія сіл Завадки Морохівської, Саграні, Малковичів, Терени, Шихової відома всім. Я переконаний, що в цій залі присутній не один свідок.

Акція "Вісла" тривала з 28 квітня до 12 серпня 1947 року. За цей час з українських етнічних земель Польщі виселено в північно-західні воєводства 140 575 осіб української національності та членів змішаних польсько-українських родин. Зокрема з Ряшівського воєводства виселено 85 339 осіб, з Краківського - 10 510 осіб, з Люблінського - 44 726 осіб. Оскільки виселення тривало і після закінчення акції "Вісла", то є всі підстави стверджувати, що загальна кількість виселених становила не менше 150 тис. осіб. А завершальним акордом цієї "терапії" була депортація залишків українського населення чотирьох сіл західної Лемківщини (Шляхової, Явірок, Білої і Чорної води).

Окремо слід сказати про великі переселенські потоки на західні землі Польщі (частково добровільні, які стосувалися корінного населення Польщі, а частково насильницькі, які стосувалися українського населення). Про масштаби цих потоків свідчать дані польського дослідника А. Маріанського⁶.

Станом на 1950 рік з шестимільйонного населення західних земель Польщі 5 млн. становили переселенці. Серед них понад 30 відсотків становили репатріанти з Радянського Союзу, а здебільшого з Західної України.

Загальні дані щодо наслідків акції "Вісла" за період від 1 травня до 16 серпня 1947 р. (за районами поселення)

Воєводство	Транспортів	Населення	Коней	Корів	Нерогатої худоби
Білостоцьке	3	995	261	404	752
Гданське	15	5280	914	1490	1858
Кошалінське	104	31169	4164	8535	8348
Ольштинське	161	56625	9678	17647	21617
Опольське	10	2542	195	1082	940
Познанське	6	1437	125	565	305
Щецінське	47	15058	2208	4337	6709
Вроцлавське	56	15491	1976	7521	5603
Зеленогірське	40	10870	946	4148	3165
Разом	442	139467	20466	45729	49297

Джерело: Misilo E. Akcja "Wisla": Dokumenty. Warszawa, 1993. S.446-448.

Наведені вище дані лише фрагментарно відтворюють ті масові й насильницькі депортаційні процеси, які мали місце в Польщі і Західній Україні в перші повоєнні роки. В теперішніх умовах, за наявності розсекречених архівних матеріалів, відкрилися більші можливості щодо ґрунтовнішого вивчення і аналізу проблеми депортації та репатріації населення, виявлення причин і наслідків цих трагічних процесів.

На завершення слід наголосити, що акція "Вісла" була злочином проти українського населення Закарпаття, а наслідки її - моральні, етнічні, політичні, економічні - повинні отримати нарешті міжнародну правову оцінку.

Зрештою, злочинний характер цієї акції не приховують і деякі польські дослідники українського походження. Наприклад, Еугеніуш Місіло, який першим зібрав і опрацював архівні документи стосовно акції "Вісла", писав: "Аналіз акції "Вісла" з перспективи років підтверджує, що крім розгромлення УПА вона мала за мету перш за все остаточно розв'язання української проблеми в Польщі у плані етнічній і територіальній"⁷ (виділено нами - С.К., Л.К.).

Думаємо, що координація дій наших суспільно-культурних товариств "Лемківщина" і "Надсяння" з такими ж товариствами Львова і Тернополя та підготовка аргументованих звернень у найвищі державні інстанції України і Польщі, сприятимуть появі юридично обґрунтованих рішень з приводу акції "Вісла" та її наслідків.

Література

1. В. Сергійчук. Чорна сторінка нашого народу // Голос України. 1994. 10 вересня.
2. Марианский А. Современные миграции населения. М., 1969. С.115-124.
3. Виступ представника українців з Польщі (прізвище не вказане) "Так над народом нависла акція "Вісла" на засіданні Української Всесвітньої Координаційної Ради в Києві 22 серпня 1996 р. - газ. "Освіта" за 4 вересня 1996 р.
4. Там же.
5. Там же.
6. Марианский А. Современные миграции населения. М., 1969. С.121-124.
7. Misilo E. Akcja "Wisla": Dokumenty. Warszawa, 1993. S.33.

**УЧАСТЬ ВІЙСЬКОВИХ СТРУКТУР ПОЛЬЩІ,
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ І РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ
У РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕПОРТАЦІЙНОЇ
ПОЛІТИКИ НА ЗАКАРПАТТІ**

Григорій Керниця.

Івано-Франківське обласне
суспільно-культурне товариство "Надсяння"

Від часу свого створення УПА (жовтень 1942 року) була втягнена в бої з військовими підрозділами Радянського Союзу, фашистської Німеччини і польського підпілля.

Зрозуміло, що мета цих чотирьох сторін була абсолютно протилежна. Радянський Союз хотів змінити хід війни і розширити свої кордони та сфери впливу. Фашистська Німеччина намагалась якомога швидше завершити "план Барбаросса", розгромити Радянський Союз й поневолити слов'янські народи. Польське підпілля, Армія Крайова замість того, щоб воювати з основними ворогами, що знищили польську державу в 1939 році - Німеччиною і Радянським Союзом, - спрямували вістря боротьби проти українського цивільного населення, вважаючи його основним винуватцем розвалу Другої Речіпосполитої. Таку політику Армії Крайової підігрівали, підтримували й спрямовували як Радянський Союз, так і Німеччина в боротьбі проти ОУН і УПА, метою яких був захист цивільного населення від німецьких каральних акцій, червоних партизанів та польського підпілля.

Активна співпраця поляків з німцями та радянськими партизанами змусила український народ, а в першу чергу його найсвідомішу частину, організувати самооборонні кушові відділи, які разом з УПА стали на захист свого народу.

У 1944 році УПА, переслідувана німцями і радянською армією, що наступала, частково перенесла свої дії на Закарпаття. Разом з УПА активізуються АК та інші польські націоналістичні угруповання, які з новою силою і жорстокістю розправляються з цивільним українським населенням, звинувачуючи його за втрату Польщею "східних кресів".

У квітні 1945 року УПА опублікує і розповсюджує звернення до поляків, в якому попереджає їх, що у випадку продовження терористичних акцій польських збройних формувань, а від серпня 1944 року і Війська Польського та гарнізонів НКВС, проти українського населення, УПА змушена буде проводити відплатні акції¹.

Ці звернення були розповсюджені в усіх повітах Перемищини, Лемківщини, Холмщини. Але польська сторона, на жаль, не поставилась із зро-

зумінням до цих звернень.

Після підписання сумнозвісного договору від 9 вересня 1944 року про депортацію українського населення до УРСР, початок виселення та жорстокі методи примусу до евакуації призвели до нового, ще більшого загострення боротьби між УПА, Військом Польським, силами безпеки, міліції, польських загонів самооборони. Завдяки активним діям УПА план депортації українців в 1945 році не був виконаний. В зв'язку з цим УПА видає нове звернення до поляків, в якому говорить: "Поляки! Сьогодні вивозять нас, а завтра - вас. Наша доля є однакова. Тільки вас ще пробують обдурювати польськими мундирами, гербом, прапорами, виборами, відзнаками і гарними, але фальшивими словами про демократичну Польщу. Однак керує всім не польський народ, а Сталін і його кліка. Не вірте їм! Поляки! Наша доля є тепер однакова, і наша дорога до свободи та сама. Незадовго побачимось знову - або в Сибіру, або разом у новому вільному світі на руїнах московської "тюрми народів". То в найвищій мірі залежить від вашої постави і нашої боротьби. То ж вставайте до спільної визвольної боротьби за спільні ідеали народної та особистої людської свободи. Хай живе вільна, незалежна Україна! Хай живе вільна, незалежна Польща!" Під зверненням був підпис: "Українські повстанці".²

1946-й рік почався посиленнями діями Війська Польського і НКВС та терором інших воєнних структур і банд, що змусило українське населення покидати рідні домівки, втікати в ліси, вступати до підпілля і, врешті-решт, переселятись на Радянську Україну. УПА знову стає в обороні українського населення від терору, веде жорстокі бої з НКВС та частинами польських збройних сил. За короткий час УПА ліквідувала майже всю польську адміністрацію та поліцейські загопи у селах Закерзоння. Від липня 1945 року до грудня 1946 року відділи УПА провели 77 бойових операцій проти відділів польської міліції, Війська Польського та прикордонної охорони. У лютому - квітні 1945 року військові частини "корпусу внутрішньої безпеки" разом з НКВС спалили декілька сіл на Любачівщині, влаштували різню населення. Найбільша різня була вчинена в Горайцю, коло Любачева, де було вбито більше 150 чоловік. Ще жажливіші акції терору були вчинені у Піскоровичах, Малковичах, Явірнику Руському, Павлокомі та інших селах Закерзоння. У відповідь УПА нищила пости "міліції обивательської".³

Приголомшена таким організованим натиском УПА, польська сторона з ініціативи командування партизанських загонів АК, які діяли під назвою "Воля і незалежність" (ВІН), почала переговори про розв'язання територіальних проблем. Були визначені райони, контрольовані УПА і ВІН, а також накреслений план спільних воєнних дій проти Війська Польського і НКВС, проти виселення українського населення, проти будівництва проко-

муністичної Польщі. Ця бойова співдружність тривала аж до початку 1947 року й закінчилась напередодні операції "Вісла". Співпраця УПА з ВІН була великим досягненням УПА в намаганні створити спільний українсько-польський фронт боротьби з польським націонал-шовінізмом і більшовицьким тоталітаризмом. Але ВІН з багатьох причин був неспроможний піднятися до глибокого розуміння важливості цього союзу. Керівництво ВІН не зрозуміло природи сталінського режиму і вважало, що можлива легальна опозиція і парламентська боротьба. ВІН не покладався на власні сили та солідарність народів, пригноблених Москвою, а плекав надію на захист і втручання держав Заходу. І найважливіше - ВІН не відмовився й не позбувся ідеології панування над "східними кресами", відтворення Польщі зразка 1939 року.

Отже, у 1947 році Українська Повстанська Армія на Закерзонні у найбільш критичний час залишилася сама, без підтримки цивільного населення, яке в більшості було депортоване на Радянську Україну в 1944-1946 роках, або перейшло чехословацький кордон і переховувалося в лісах. Але й там їх досягла рука комуністичного режиму Чехословаччини. Офіцер чехословацької служби безпеки а згодом міністр закордонних справ Чехословаччини Б. Хньоупек у своїй книзі "Banderovce"⁴ з почуттям гордості й виконаного обов'язку описує, як арештовувано на словацькій стороні воїнів УПА, які пробивались на Захід, як було виловлено і передано в руки НКВС майже 9 тисяч українського населення.

Але й у такій скрутній ситуації УПА на Закерзонні вела успішні бої проти польських, радянських й чехословацьких військових формувань, захищаючи в першу чергу українські села Лемківщини, Надсяння, Холмщини, що вціліли після першої і другої хвиль депортації.

Щоб остаточно позбутися українського населення, знищити УПА та підпільну мережу ОУН в Закерзонні, уряд Польщі, Політбюро ПРП ще в кінці 1946 року розробляють план операції виселення української меншини, що залишилась, на північно-західні терени Польщі. А вже в січні 1947 року генеральний штаб Війська Польського розпочав інтенсивну підготовку до виселення українців. Військові відділи одержали наказ підготувати списки українських та мішаних родин. Через місяць заступник начальника штабу Війська Польського бригадний генерал Стефан Моссор підготував спеціальний рапорт для заступника міністра оборони Кароля Сверчевського, де подано намір переселити українців поодинокими родинами на землі "одзискане", де вони швидко асимілюються. 27 березня 1947 року цей план був затверджений на засіданні комісії Державної Безпеки і переданий до Політбюро Центрального комітету ПРП. Для ознайомлення на місці з ходом підготовки операції уряд Польщі посилає у Бескиди заступника міністра оборони Поль-

ші К. Сверчевського. Але 28 березня 1947 року відділ УПА під командою сотника "Хріна" (до речі, родом з Калуша) на шосе між Балигородом і Тісною біля села Яблуньки розбив конвой і ліквідував самого генерала⁵. У Варшаві було оголошено всепольський траур і проведено помпезний похорон "національного героя Іспанії Вальтера" за участю представників комуністичних урядів Радянського Союзу, Чехословаччини, Румунії та інших держав. Про операцію УПА, про похорон з новою силою заговорили світова преса і радіо. Тому й Сталін наказав своїм агентурним урядам в Києві, Варшаві і Празі негайно покінчити з УПА на Закерзонні.

29 березня на спеціальному засіданні Політбюро за участю Болеслава Берута, Юзефа Циранкевича, Владислава Гомулки, Стефана Моссора і радянських інструкторів-консультантів служби НКВС було прийнято рішення:

- 1) переселити українців та мішані родини на землі "одзискане", поселити їх розпорошено і не ближче 100 км від кордону;
- 2) переселенчу акцію узгодити з урядами СРСР і Чехословаччини;
- 3) підготовку даних про українське населення в Польщі і проекту переселення доручено членам Політбюро ПРП Мар'яну Спихальському і Станіславу Радкевичу. Термін виконання - один тиждень.

Для проведення операції "Вісла" державний комітет безпеки Польщі і генеральний штаб Війська Польського створили оперативну групу під командуванням бригадного генерала С. Моссора.

Вже з середини квітня 1947 року на терени Сяноцького, Ліського та інших повітів масово прибувають військові ешелони, які залишаються на залізничних станціях, а військо відразу приєднується до акцій, блокуючи лісові масиви і села. Це були відбірні, вишколені батальйони з цілої Польщі.

В операції "Вісла" проти УПА і українського населення, яке не встигли депортувати на Україну і яке складало 150-200 тисяч чоловік, брало участь більше 120 тисяч солдатів Війська Польського.

На польсько-чехословацькому кордоні стояла військова група "Теплице", яка наприкінці червня мала більше 12 тисяч вояків, а на озброєнні - літаки і танки. Командиром групи був генерал-майор Еміль-Перко⁵. Головним завданням чехословацьких військових частин була боротьба з групами УПА і недопущення її рейдів через Чехословаччину на захід. З Радянського Союзу на підтримку і проведення акції "Вісла" Прикарпатський військовий округ вислав танкову дивізію та спеціальні загони для боротьби з партизанами. Таким чином, війська заблокували окремо Лемківщину, Надсяння і Холмщину.

Акцію "Вісла" заплановано провести двома етапами, а фактично проведено було трьома. В першому етапі військо отримало наказ: дивізії корпусу внутрішньої безпеки - ліквідувати в районі Тісни - Балигорода сотню, яку

очолював "Бір". Шостій дивізії піхоти - знищити сотню "Хріна", яка діяла на заході Сянока. Сьомій дивізії піхоти - розгромити сотні "Стаха" на півдні Сянока. Восьмій дивізії піхоти - знищити сотню "Криласа" і "Ластівки", які вели бої на сході Сянока. Дев'ятій дивізії піхоти належало ліквідувати сотні "Бурлаки" і "Троменка" в околицях Перемишля. Одночасно військо виконувало наказ про виселення українців зі свого терену дій.

На терені Чехословаччини групи УПА, не знаючи місцевості і не маючи карт, вели бої з групою "Теплице". Сотні УПА, які перейшли кордон на Україну, були безперервно атаковані військами НКВС і місцевої міліції.

Війська почали акцію "Вісла" одночасно на цілому терені від Підляшшя до Західної Лемківщини. Головний удар був спрямований на Перемищину і Лемківщину. Впродовж одного дня - 28 квітня - військо евакуювало все населення сіл, розміщених навколо лісових масивів.

Перший етап акції "Вісла" тривав з 28 квітня до початку червня 1947 року. Військові операції в основному велись на терені повітів Сянік, Ліско, Перемишль і частково Любачів. За цей час виселено приблизно 50 тисяч українського населення.

У другому етапі, що тривав до кінця червня 1947 року, головну увагу звернено на повіти Перемишль, Любачів, Ярослав, Томашів. До операції були залучені 6, 7 і 9 дивізії.

В третьому етапі протягом липня 1947 року проведено акції проти УПА та евакуацію населення в повітах Новий Сонч і Новий Тарг Краківського воєводства.

Загалом було депортовано на західні землі більше 150 тисяч українського населення.

Полонені воїни УПА та активісти, запідозрені у зв'язках з підпіллям, були ув'язнені в колишньому фашистському концентраційному таборі Явожно або заслані у сілезькі шахти. Відділи УПА, що ще залишились і вели воєнні дії на теренах Польщі, опинились у дуже важкому становищі. Повне виселення українців з цих земель позбавило їх основного сенсу боротьби. Тому головне командування УПА видало наказ про припинення боротьби на Закерзонні. Частина відділів одержала наказ іти в рейд на захід в Австрію та Німеччину, решта - перейти на Україну і продовжувати боротьбу.

Так закінчилась славна і героїчна сторінка історії Української Повстанської Армії на Закерзонні. Так закінчили своє існування на прабатьківських землях українці - громадяни повоєнної Польщі.

Донині не загоїлися рани, не стерлися в пам'яті факти братовбивчої боротьби двох сусідніх слов'янських народів. Не припинились до сьогодні звинувачення і претензії один до одного. І їх слід розглядати спокійно, зважено й толерантно. Бо без саме такого їх вирішення важко уявити форму-

вання добросусідських відносин між Україною і Польщею.

Література

1. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. Warszawa, 1994. T.3. S.84.
2. Siwicki M. Op. cit. S.392.
3. Ярославщина і Засяння. 1931-1947. Історико-мемуарний збірник. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986. С.615.
4. Chnoupek B. "Banderovce". Praha, 1989. S.136-138.
5. Терещенко І. Трагедія Закерзоння // Гомін України: Альманах. Торонто, 1992.
6. Терещенко І. Там же.

Головні виконавці акції «Вісла»: генерал-майор Стефан Моссор, командує Оперативною Групою «Вісла»; полковник Олександр Євченко, начальник розвідувального відділу Оперативної Групи «Вісла».

БОРІТЬБА ОУН-УПА ПРОТИ ДЕПОРТАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬЩІ ТА СРСР У 1944-1947 рр.

Степан Чапуга.

Івано-Франківська медична академія.

Проблема дослідження боротьби ОУН-УПА на захист корінних українців Польщі є актуальною, як в історичному, так і в політичному плані. Адже йдеться про єдину потужну військову формуцію, яка чинила героїчний опір винищенню українського етносу польськими шовіністами при сприянні Радянського Союзу. Причому здійснювалась ця антиукраїнська акція при мовчазному спогляданні західних держав і так званого українського уряду в Києві.

Згідно з угодою між УРСР і Польщею від 9 вересня 1944 року з Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя в 1944-1946 роках було переселено в Україну 482 тис. автохтонних українців. Із західного регіону України емігрувало близько 800 тис. осіб у Польщу¹. Принциповою різницею в цьому "обміні" було те, що українців виселяли з рідних земель, а поляки поверталися на свою батьківщину.

Однак у згадані роки не всі українці з Польщі були депортовані. Її південно-східна частина продовжувала залишатися етнічною територією українського населення. Тоді опрацьовується план нової підступної операції - повного виселення українців на західні і північні землі Польщі. Згідно з розробленою злочинною операцією "Вісла" протягом квітня-серпня 1947 року насильно було переселено понад 140 тисяч осіб і розпорошено серед польського оточення. Щоб глибше зрозуміти цю злочинну акцію польських шовіністів і сталіністів та опір їй з боку українських автохтонів, треба розглядати її не абстрактно, а в історичному контексті польсько-українських відносин. На жаль, їх характер не був в інтересах обох народів. Тягар минулого - ненависть і ворожнеча - не дозволяли полякам і українцям знайти спільну мову. Однозначно слід констатувати, що основна вина за такі відносини лежить на совісті польських шовіністів, які категорично заперечували право українського народу на існування, на власну державність.

Поляки намагалися створити мононаціональну державу без національних меншин. Тому й почали вести політику етноциду проти українців Польщі.

Мав інтерес в депортації і Радянський Союз. Виселяючи поляків з України, радянський уряд усував для себе серйозну опозицію в особі польської меншини в Західній Україні і цим отримував шанси спрощення суди росіян та інших жителів колишніх радянських республік з метою русифікації

краю.

Кремлівським керівникам було вигідно, щоб українці жили в Сибіру, в Україні, лише б не за кордоном, щоб там не створювали небезпеку для СРСР у вигляді формування національної самосвідомості з антирадянським спрямуванням.

Такі насправді причини трагедії українців у Польщі, спровоковані комуністичним режимом Польщі і Радянського Союзу. Минуло уже з того часу 50 років. Однак, ні Польща, ні Російська Федерація, як наступниця СРСР, а також ООН - нічого не зробили, щоб виправити цю історичну несправедливість. Це дає право підкреслити, що в середині 40-х років ОУН-УПА були єдиними силами, які боронили українців від винищення їх польськими військовими формуваннями.

Політично-військові формування українців найбільше розгорнули свою діяльність на початку 1945 року, коли депортація набрала насильницького характеру. Почали створюватися Самооборонні Кушові Відділи (СКВ), які вливалися у підрозділи УПА. Була надія, що внаслідок боротьби залишаться на власних землях хоча б та частина українців, котра заховалася в лісах, або ті, котрих ще не встигли вивезти. В організаційному плані українські повстанці на терені Польщі входили в склад єдиної УПА на чолі з генералом Р. Шухевичем, зокрема в територіальну структуру УПА-Захід. Остання в свою чергу складалася з 6-ти Військових Округів (ВО), куди відносився ВО-УПА "Сян" на чолі з М. Онишкевичем ("Орест").

Військовому Округу "Сян" підпорядковувалися три тактичні відтинки: №1 "Лемко", №2 "Бастіон" (Перемищина) і №3 "Данилів" (Холмщина). До кожного з них входило ще по дві сотні.

Тактичними військовими одиницями в краї були 4 курені: Миколенка ("Байда"), "Беркута", Івана Шпонтюка ("Залізник") та Василя-Мартина Мізерного ("Рен"). Кожен з куренів мав по 4 сотні².

Така структура УПА свідчила про високий рівень організованості та дисципліни повстанців, які здебільшого діяли в умовах підпілля.

Максимальна кількість вояків УПА на теренах українських автохтонних земель складала 2400 осіб. До них слід ще додати приблизно 1300 членів нелегальної сітки ОУН на чолі з провідником краю Я. Старухом ("Стяг").

Керівники ОУН-УПА розуміли, що збройний опір насильницькому виселенню приведе до взаємних жертв, що було в інтересах як польських шовіністів, так і сталіністів. Тому керівництво повстанців видавало численні звернення, листівки, заклики до польського населення: спам'ятатися, а також спам'ятати польське військо, поліцію. У них були попередження про непотрібність пролиття крові, але якщо й надалі будуть допускатися знущання над українським народом, то УПА буде змушена вдатись до

відплатних акцій. Зокрема в одній із листівок, виданій у травні 1945 р., говорилось:

"Ми свідомі того, що боротьба між українцями і поляками безцільна і шкідлива для обидвох народів, бо вона ллє воду на млин нашого спільного ворога - Москви. Ми за співпрацю з вами, поляками, з революційним підпіллям, а також за єднання в спільній боротьбі проти кремлівських гнобителів.

Але не вибачимо бандитам пролиття невинної крові українського народу. Тому ми заявляємо, що на мордування українців, грабунок майна, спалення сіл... відповімо акціями помсти як проти міліції, так і проти цивільних банд... Постараємося карати тільки винних, але часом куля не вибирає. Ми не ведемо боротьби ні з польським населенням, ні з польськими революціонерами..."

У новому зверненні УПА до поляків говорилося:

"Поляки! Сьогодні вивозять нас, а завтра - вас. Наша доля є однакова. Тільки вас ще обдурюють польським мундиром, гербом, виборами. Однак керує всім не польський народ, а Сталін і його кліка. Не вірте їм. Наша доля є однакова... Незадовго побачимось знову в Сибіру, в "тюрмі народів". Тож наша доля залежить від нашої спільної боротьби. Тож вставайте до цієї боротьби".

Закінчувалось звернення закликами:

"Хай живе вільна незалежна Україна!

"Хай живе вільна незалежна Польща!"³

Сотенний С. Стебельський ("Хрін") на Лемківщині видав наказ такого змісту: "Розстрілюємо стільки польських боївкарів, скільки згинуло наших селян, і палимо стільки хат, скільки згоріло наших. Всюди ясно говорім, що це помста за напад, за наших замордованих селян, за наші спалені хати і за наші пограбовані маєтки. Наказую повідомити боївкарів, що віднині за кожне вбивство будемо відповідати вбивством, за підпал - підпалем." Одночасно "Хрін" наказав: "Не вільно забивати жінок, дітей і старих. Так нам наказує наша революційна мораль, хоч ворог чинить інакше, коли нападає на наші села".⁴

На жаль, польська сторона, заохочувана еміграційним урядом з Лондона та сталіністами, засліплена шовіністичним чадом, не визнавала автохтонність українців, їх права на національне життя і, як правило, не йшла на примирення, продовжувала проповідувати і організовувати погромництво українців. Тому УПА змушена була здійснювати відплатні акції і водночас ясно і тверезо оцінювала політичну ситуацію. Для неї було ясно, що головним винуватцем тих трагічних подій був Радянський Союз, який хотів розпалити польсько-українську війну. Але не так сталося, як хотілося Москві.

УПА зуміла вилучити з боротьби польський народ і спрямувала вістря боротьби проти польських шовіністів і московсько-більшовицьких окупантів, як головного ворога.

За стратегією і тактикою діяльність повстанців в краю можна поділити на три періоди: літо 1944 - весна 1946 років, літо 1946 - весна 1947 і з весни до кінця 1947 року. Протидія депортаційній політиці велася в двох напрямках: політико-пропагандистському і військово-оборонному.

Починаючи з літа 1944 р. з боку УПА лунали заклики до прямих контактів з підпільною Армією Крайовою (АК), до примирення з поляками. У листівках, зокрема, відзначалось, що більшовицькі імперіалісти готують польському народу таке ж поневолення, як і українському. Тому їм слід разом стати на свій захист проти Москви.

Пропагандистська діяльність УПА велася і серед закордонних представництв у Варшаві. Було навіть опубліковано відкритий лист "До цілого культурного світу", виданий великим тиражем різними мовами. У ньому засуджувалася злочинна депортаційна політика комуністів, що велася всупереч волі українців.

У плані військово-оборонної боротьби УПА здійснювала удари по ворожій комунікаційній системі. Висаджено в повітря і спалено сотні мостів, зруйновано залізничні колії, телефонні лінії. На дорогах викопувались рови, творились насипи, будувались барикади. Наступним кроком було нищення переселенських комісій. Все це здійснювалось з однією метою - не допустити депортацію населення.

Вищою формою боротьби УПА були збройні бої з польськими військовими загонами. Ось деякі цифри: з 15 квітня до 15 травня 1945 р. повстанці розгромили 20 станиць польської поліції; у березні 1945 р. у битві біля с. Яселко (пов. Сянок) поляки втратили 72 вбитих; в бою біля м. Любича у березні 1946 р. повстанці знищили 55 польських вояків, а в Бескидах - 80. Внаслідок успішних дій влітку 1945 р. УПА контролювала територію відтинку "Лемко" з 6-ти повітів. Тут протягом травня-серпня існувала Українська повстанська республіка, вільна від ворожих військ. У ній всіма господарсько-соціальними, культурними та військовими справами розпоряджалися самі українці.

Незважаючи на певні військові успіхи, УПА від жовтня 1944 р. до середини 1946 р. втратила 285 бійців, що значно послабило бойовий потенціал армії.⁵

Ведучи бойові акції проти польських шовіністів, вояки УПА проявляли гуманізм щодо цивільного польського населення. Так, після того, як загін Війська Польського спільно із "Самообороною" поселення Небешани у січні 1946 р. знищили село Завадка-Морахівська, де закатували 70 українців, сот-

ня С. Стебельського ("Хріна") могла помститися поселенню Небешани. Однак вона цього не зробила, бо муроване поселення можна було знищити тільки динамітом, а це могло привести до масових жертв.

Політико-пропагандистська діяльність УПА щодо співпраці з польськими підпільниками інколи досягала окремих успіхів. Прикладом цього може бути співдіяльність повстанців з партизанськими відділами Армії Крайової під назвою "Воля і незалежність" в тактичному секторі "Данилів", про що був укладений договір між командуванням обох армій 18 травня 1946 р. Співпраця між ними, хоча і не міцна, але проіснувала до операції "Вісла" у 1947 р.

Спільною їхньою акцією був розгром польсько-енкаведистського гарнізону в м. Грубешові в ніч з 27 на 28 травня 1946 р. Було знищено будинок УБП (управління громадської безпеки) і випущено з нього в'язнів. Спалено будинок правлячої Польської Робітничої Партії (ПРП).

У цілому на першому етапі боротьба УПА на захист українців мала значний успіх. Це дало можливість зменшити терор польських боївків і АК, певною мірою заспокоїти українське населення. Переселення в Україну відбувалось більш-менш добровільно, спокійно.

На другому етапі боротьби УПА переживала значні труднощі. Внаслідок виступу проти неї шістьох дивізій Війська Польського повстанці змушені були передислокувати свої сили і йти в глибоке підпілля, конспіруючи свої частини в лісах. Ускладнювалась діяльність УПА і через спустошення і обезлюднення сіл та настання зими. І в цих важких умовах повстанці не припиняли бойових акцій. Тільки в середині 1946 р. вони провели 33 відплатні операції. Зокрема у червні 1946 р. вояки УПА розгромили польсько-більшовицький загін в с. Явірник (Бірчанщина). Противник втратив 51 бійця, повстанці - 16. У названому часі повстанці роззброїли також 78 вояків підстаршинської школи Війська Польського в лісі Конюша-Корманичі (Перемищина), і вбили 34 польських солдатів. В одному із боїв, який відбувся 28 березня 1947 р. біля с. Яблонька на шляху із Сянока до Балигороду, було вбито генерала К. Сверчевського. Його було виставлено на кулі сотні "Хріна", бо полякам був потрібний міцний аргумент, щоб ним підпертися під час реалізації раніше запланованої акції виселення українців з їх автохтонної землі. Однак це були епізодичні успіхи УПА. Опинившись у важкому становищі і відчувши на собі тиск військ трьох держав (СРСР, Польщі і Чехословаччини), повстанці почали втрачати свою силу. Почався третій, заключний період в діяльності УПА.

Внаслідок горезвісної акції "Вісла" весною 1947 р. близько 150 тисяч українців було депортовано з рідних земель Лемківщини, Бойківщини, Надсяння, Холмщини й Південного Підляшшя у північні та західні воєводства

польської держави. Цим самим нищилось автохтонне українське населення і відповідно мобілізаційна база УПА. Ця обставина змусила повстанську армію змінити свою стратегію і тактику. Замість тимчасових постів і перепочинків вона вдалась до систематичних рейдів і перемаршів.

Протягом першої половини 1947 р. УПА відбила 520 нападів і облав Війська Польського. Проте зазнала великих втрат, було вбито або схоплено 1 509 вояків УПА та 2 781 члена ОУН. Ці цифри засвідчують, що наступав критичний момент у діяльності повстанців.

Найстрашніше те, що було ліквідовано базу для УПА. Не стало українського населення. Зникла мета збройної боротьби.

У такій ситуації Головне командування УПА дає розпорядження припинити подальшу збройну боротьбу. Відділи розчленовуються на менші підвідділи. Деякі з них пішли в рейди на західні терени, інші повернулися в Україну.

Так закінчилася трирічна героїчна боротьба УПА на захист українців на теренах Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя. Вона не тільки відкрила славою українську зброю, але й створила важливий історико-політичний документ боротьби українців проти злочинного виселення з його прабатьківської землі, який повинен послужити нинішній справі визнання УПА на державному рівні.

Література

1. Шлях перемоги. 1997. 10 квітня.
2. Молодий націоналіст. 1990. №9. С.3.
3. Наука і культура. Вип. 26-27. К., 1993. С.213-215.
4. Державність. 1992. №3. С.23.
5. Державність. 1992. №3. С.30.

БОРТЬБА УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ЗА ЛІКВІДАЦІЮ НАСЛІДКІВ ОПЕРАЦІЇ "ВІСЛА"

Степан Криницький
Івано-Франківське обласне суспільно-культурне
товариство "Лемківщина"

Польща і Україна. Дві держави, два слов'янські народи в центрі Європи. І хоч мають вони спільну історію, та доля в них різна. Лиш тепер, коли розпалася остання імперія і Україна стала самостійною державою, польсько-українські відносини набувають нового змісту і мають міждержавний характер. Однак минуле, в якому було багато воєн, зрад і фатальних непорозумінь, лежить тягарем споминів і стоїть на заваді до поступу.

9 вересня 1944 року була підписана "Угода між урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР". Комітет національного визволення був створений в Любліні в 1944 р. і діяв замість офіційного польського уряду, який був в еміграції в Лондоні. Одним розчерком пера, за відомим більшовицьким взірцем вдалося зробити те, про що мріяли польські націоналісти роками. Ще йшла війна, ще не були встановлені кордони, а Польща на основі цього документу відразу позбулася біля 600 тисяч українців.

Історія виникнення цього документу нам не відома. З його змістом ми ознайомились лише декілька років тому. В наших руках нема документів і доказів того, що українці просилися виїхати з Польщі. Все було зроблено без нас, за нашою спиною і без нашого відома. Було створено цілий переселенський штаб, агітаційну машину, яка вміло робила свою справу. Шляхом обіцянок щасливого життя у вільній Україні, свободи національного розвитку, методами залякування і обману, а в багатьох випадках і провокацій, вдалося за короткий термін сплюндрувати квітучий край за Сяном.

Та і на цьому не закінчилась справа етнічної чистки. Після війни, в 1947 році, почався наступний її етап під кодовою назвою "Вісла". В далеких селах і хуторах залишилися поодинокі сім'ї, групи людей української національності. Діяли церкви, відкривалися поодинокі українські школи. З цим не могли погодитися ідеологи однопартійної Польщі і під лозунгами боротьби з УПА проголосили війну мирному населенню.

28 квітня 1947 року шість дивізій Війська Польського і Корпусу внутрішньої безпеки (КВБ) оточили українські села о 4-й годині ранку. Операційна група військ "W" під командуванням генерала С. Моссора приступила до

вивезення українців на північно-західні терени Польщі. Протягом 2 - 3-х годин люди мусили зібрати своє майно і нести в руках, або везти його на возі до збірних пунктів. Для значної частини інтелігенції, священників, учителів пристанищем став табір Явожно. Тут їх сортували на групи А, В, С з відповідними результатами. Все населення було розпорошено в польських селах по 2-3 родини і без права повернення додому. В Ольштинському повіті переселення робили повторно, бо виявилось, що в одному регіоні було забагато українських родин.

Людей поселяли в зруйнованих хатах, було все краще було давно захоплене місцевими і приїжджими господарями відразу після війни. Евакуйовані довгий час були в шоку, вони надіялись на скоре повернення додому. Деякі господарі, молодь таємно поверталися до своїх осель, доглядали рештки господарки, урожай, щоб заpastися хлібом на зиму. Але існував поліцейський нагляд; їх відразу ловили й повертали назад, а частіше відправляли в Явожно.

Цей концентраційний табір для українців нічим не відрізнявся від Освенціму - не функціонував тільки крематорій. В'язні тяжко працювали по 12 годин у дві зміни за півлітра кави і шматок чорного хліба. Інколи давали цілого пересолоного оселедця без води, або суп з рибу'ячих голів. В туалет водили по команді. Спали люди на дерев'яних похилих нарах без матраців, за невиконання норми в'язні терпіли наругу і знущання. Їх ставили "на стійку з цеглами в руках", примушували годинами стояти навкарачки, замикали в карцер і мучили допитами. Були випадки самогубства на огорожі, по якій проходив електричний струм.

Табір мав 12 кулеметних веж, три ряди огорожі з колючого дроту, а від дороги - бетонну стіну висотою 5 метрів. В охороні працювало 18 офіцерів і 300 солдат. Серед в'язнів були жінки і навіть діти. Особливо тут переслідували священників, інтелігенцію. За 20 місяців в таборі було ув'язнено більше 3-х тисяч мирних людей, з них більше 136 чоловік за короткий час загинуло. Тільки на початку січня 1949 року табір перетворили на тюрму для полонених воїнів УПА.

В 1948 році надії переселенців на повернення додому повністю розвіялись. 27 липня і 28 вересня польська держава прийняла декрети, на основі яких все майно, а також поля і ліси перейшли у власність держави. В цих декретах майно називалось "залишеним", або таким, "що не є у фактичному користуванні власників"¹. І тут не вистачило сміливості відверто сказати, що це майно депортованих під час акції "Вісла".

Але й на цьому акція "Вісла" не завершилась. Органи польської влади вилловлювали поодиноких людей, а найбільш західні лемківські села Біла Вода, Чорна Вода, Шляхтова і Явірки були виселені вже на межі 50 - 60-х

років.

Протягом довгого часу люди, які були розкидані по всій Польщі, не мали можливості відновити родинні зв'язки, шукали знайомих. Польський уряд постійно контролював (і контролює) їх релігійний, політичний та національний розвиток.

В результаті депортацій з етнографічної карти зникли Лемківщина, Надсяння і Холмщина, зникли умови етнічної цілісності народу. Багато населених пунктів було зруйновано, частину перейменовано на польський лад. В ілюстрованій книзі "Церква в руїні" автор наводить жахливі факти знищення УГКЦ. На території Перемиської єпархії до війни було 689 церков і 363 парафії. На сьогоднішній день 346 церков зруйновано або знаходиться в такому стані, що реставрувати їх неможливо; 245 перетворено на римокатолицькі костели, 61 церква закрита, 9 перетворено в музеї, а 28 церков перебрала православна церква.²

То ж постає питання: яка мета депортацій і особливо акції "Вісла", що переслідували польські урядовці своїми діями? Висновки зробити неважко.

Більше 40 років представники української громади в Польщі зверталися і звертаються до своїх урядових установ з проханням засудити цю злочинну акцію, відшкодувати потерпілим і їх дітям хоч би моральні кривди. Урядовці або відмовчуються, або відбуваються формальними обіцянками, а представники української національної меншини і сьогодні мусять своєю поведінкою доводити лояльність щодо польської держави.

Першими з своїми претензіями до уряду звернулись переселенці з Зеленогірщини³. В 1956 році було створене українське суспільно-культурне товариство в Польщі. Вже на І з'їзді делегати підняли питання про засудження акції "Вісла". Тисячі заяв і листів почали надходити до уряду. У 1957 році була створена комісія Ткачова⁴. Вона мала розробити план повернення депортованих, "бо землі стоять пусті, заростають бур'янами й хащами, хати стоять не заселені".

Настала так звана "відлига" 1958 року. Декілька десятків сімей повернулись з заходу Польщі, але мусили викупляти свої оселі. Робились всілякі перешкоди для переселення, обмежувались права власників. Невідомо з яких причин комісія припинила свою роботу. Це викликало нову хвилю листів і звернень. Деякі активісти створюють громадські комітети боротьби за повернення потерпілим хоч би лісів.

В 1989 році Польща ступила на шлях демократичного розвитку. Сенат Польщі, який на 99% складався із делегатів від "Солідарності", ухвалив засудити горезвісну акцію "Вісла". Об'єднання лемків Польщі, окрилене цим рішенням, розробило проект "Про визнання депортаційно-каральної акції "Вісла" злочином проти людства" і направило його в Надзвичайну

Сеймову комісію з тисячами підписів зацікавлених осіб. Подавав ці документи в комісію єдиний депутат від українців Володимир Мокрий.

Вибори 1991 року послабили ряди демократів. Новий міністр майнових відносин Януш Левандовський повів політику на розширення державної власності, а розробку законів про відшкодування людських кривд вважав шкідливою.

На захист і підтримку вимог українців Польщі виступили товариства "Лемківщина", "Надсяння" і "Холмщина" в Україні. Вони створилися в 90-х роках у західних областях України і об'єднують людей, які були переселені в 1944-46 роках. Метою цих товариств є збереження і розвиток етнічної самобутності переселенців, створення художніх, мистецьких і фольклорних колективів, організація наукових досліджень і розробок.

Вже в січні 1992 року велелюдні збори, що проходили в містах Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей звернулись до Верховної Ради, до Президентів України і Польщі із зверненням про засудження акту депортації і відшкодування людських кривд.

В червні 1992 року відбувся I Всеукраїнський конгрес лемків у Тернополі, в жовтні 1993 року проведено I Всесвітній конгрес Світової Федерації лемків у Львові. Головними документами і резолюціями цих форумів стали звернення до всіх державних установ України і Польщі, в ОБСЄ і ООН з вимогою захисту людських прав, засудження геноциду і відшкодування людських кривд всім потерпілим внаслідок депортації 1944-46 і 1951 років, а також акції "Вісла".

Протягом 1994-97 років наші представники зустрічались з членами Кабінету Міністрів, народними депутатами України Р. Круциком, М. Косівим, І. Біласом, І. Курасом, послами України в Польщі Г. Удовенком і П. Сардачуком, головою Верховної Ради О. Морозом, міністром О. Шульгою. В урядові інстанції передано понад 25 тисяч підписів громадян України на підтримку вимог депортованих. На сьогодні всі наші домагання завершилися тим, що надійшов лист з Міністерства України в справах національностей і міграцій, в якому говориться, що наші проблеми йому відомі, вивчаються і будуть вирішуватися на міждержавному рівні.

У виступі 26 червня 1996 року перед обома палатами польського парламенту Президент України Л. Кучма, зокрема, зазначив:

"...Залишимо всі проблеми минулого історикам, візьмемо з нього лише те, що нас об'єднувало і зближувало. Докладемо всіх зусиль, щоб відносини між нашими народами стали вірцевими, як і личить добрим сусідам, провідним державам континенту. Сподіваюсь, ви погодитесь зі мною в тому, що спільною кінцевою метою має стати наближення того щасливого дня, коли пересічний поляк побачить в пересічному українцеві, і - навпаки, -

свого друга і брата. Це потрібно нам і на сьогодні, і на майбутнє".

Це прекрасне побажання і, на жаль, тільки побажання. Всі проблеми минулого залишити нерозв'язаними неможливо, бо з них твориться теперішнє і навіть майбутнє. Нам потрібні добросусідські відносини. До цього нас зобов'язує географічне розміщення в центрі Європи і стратегічна роль на політичній і господарській арені континенту. Лише розумна, виважена і на засадах рівних з рівними співпраця в різних сферах забезпечить Україні і Польщі безпеку, мир і добробут на майбутнє. Від того, як будуть співпрацювати наші держави, залежатимуть безпека і стабільність в Європі і в цілому світі.

Необхідно поправити те, що було злого в минулому, наскільки це можливо. В усіх регіонах Європи нові держави сплачують компенсації в'язням концтаборів, "остарбайтерам" і репресованим, створюють умови для повернення депортованих народів. І тільки Польща не робить жодного зусилля, щоб засудити акт депортації як злочин, як наругу над міжнародними законами про права людини. Ще і сьогодні чимало поляків завдяки пропагандистській обробці переконані, що вину за польсько-українські конфлікти несе тільки український народ, який боровся за свободу і незалежність.

Доки з боку польського уряду не буде прийнято відповідних рішень по цих питаннях, доки події на Волині в 1942-44 роках будуть трактуватися як причина акції "Вісла", діти всі угоди і договори між Польщею і Україною будуть означати формальне розшаркування один перед одним, своєрідний фарс доброго співжиття двох сусідніх держав.

Ідеться не про перегляд і пересування кордонів, а про встановлення елементарної справедливості і захист людських прав.

Література

1. Галь Л. Що треба знати жертвам злочинної депортаційної акції "Вісла" // "Ватра" - кварталник об'єднання лемків у Польщі м. Горлиці, повіт Новий Сонч. 1993. №1. С.3.
2. Іванусів С. Церква в руїні. Торонто, 1987.
3. Ковальський М. Боротьба з наслідками акції "Вісла" // "Ватра". 1992. №1. С.11.
4. Галь Л. Чи буде реприватизація в Польщі? // "Ватра". 1994. №3. С.3.

ДЕПОРТАЦІЙНІ АКЦІЇ В ОЦІНЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ

Ярослав Мандрик.

Івано-Франківський державний
технічний університет нафти і газу

Характерною особливістю даної проблеми є її дуже погане дослідження та розкриття в науковій літературі. Тому доводилось розробляти проблему фактично повністю. Крім того, її вивчення необхідно здійснювати строго за хронологією, інакше можна прийти до не-об'єктивного висвітлення. Проблема слід ділити на періоди:

- 1) відновлення сталінщини в післявоєнний період;
- 2) хрущовська відлига та період правління в Польщі В. Гомулки;
- 3) брежневський період, зародження дисидентського руху в СРСР та ПНР, відгуки про дану проблему української та польської діаспори;
- 4) зародження і діяльність демократичних сил у Польщі та Україні, їх реакція на дані події.

Щодо цієї періодизації змінювались погляди та ставлення громадськості Польщі та України до операції "Вісла".

Радянське керівництво та комуністична влада Польщі підтримали та розробляли хід операції, брали в ній активну участь. Саме тому радянська офіційна пропаганда і радянська історіографія твердили тільки про добровільний, погоджений з обох боків, мирний обмін польського та українського населення. Зокрема, так констатує ці події офіційна "Історія КПРС". Населення України, яке знало, що творилося в Польщі в ході здійснення операції "Вісла", на побутовому рівні засуджувало події, але публічно зробити це не можна було.

Значно активніше працювала українська діаспора. Абсолютна її більшість виступала за співпрацю, дружбу обох народів. Акція "Вісла" була засуджена в працях Мирослава Прокопа, Петра Мірчука, Євгена Пастернака та інших. Зокрема, М. Прокоп писав, що серед українців панівним є погляд шукати шлях порозуміння з поляками, а це - передумова досягнення та збереження обома народами державної незалежності. В 1977 році в Гамілтоні (провінція Онтаріо, Канада) відбулась 11 наукова конференція, присвячена проблемам комунізму та Східної Європи. Завданням конференції було не тільки зробити огляд історії польсько-українських стосунків, а й знайти найкращий шлях до досягнення взаємної згоди. Абсолютна більшість виступаючих - М. Камінський, Я. Пеленський, В. Монд, Я. Левандовський та ін.

висловились за пошуки взаємозгоди між українцями та поляками на основі об'єктивного, наукового висвітлення післявоєнних подій у Польщі. Тільки один проф. М. Рудницький гостро звинуватив поляків за сумне минуле наших народів.

30 січня 1986 року Закордонний провід Української Головної Визвольної Ради (УГВР) виступив із заявою "До питання українсько-польських взаємин", в якій привітав заяви польських організацій "Солідарність", "Свобода. Справедливість. Незалежність", "Визволення", "Воля" та ін., які висловились за покращення українсько-польських взаємин, для спільної боротьби за своє визволення, за розширення прав українців у Польщі.¹

Польська діаспора в основній масі ставилась вороже до української, за винятком небагатьох діячів: проф. Р. Білінського, В. Борисевича, єпископа М. Рубіна. Зокрема останній постійно виступав за польсько-українську співпрацю, перший крок до якої - це визнання взаємно заподіяних ран і кривд, взаємне вибачення за них, але без роз'ятрювання ран, бо вони викликають тільки сліпу ненависть. Активні позиції займали К. Савицький та З. Ковалевський. З. Ковалевський відомий своїми публікаціями в українських виданнях. Так, в 1991 році він друкує в Україні статтю: "Польська демократична громадськість мусить знати про Українську повстанську армію", в якій про операцію "Вісла" сказано: "...ця злочинна депортація українців мала на меті не лише ліквідувати український визвольний рух. Як і попередні масові депортації, ця мала на меті покінчити з існуванням суцільного українського масиву на сході Польщі з метою досягнення національної однорідності Польської держави".²

Своє вагоме слово про репресії та депортації українців у Польщі сказала "Солідарність". Керівництво цієї демократичної організації засудило згадані події. Так, Я. Куронь у кінці 80-х років заявив, що офіційна пропаганда в Польщі після війни спеціально нагнітала антиукраїнські настрої. Зокрема, возили туристів на екскурсії в села, знищені польськими партизанами, а говорили, що це справа рук УПА. Писали, що бійці УПА перебували в радянських концтаборах спільно з есесівцями та гестапівцями. Значить, вони-спільники, спільно нищили поляків і Польщу. Тому репресії проти українців абсолютно оправдані.³ Різно критично оцінив акцію "Вісла" доктор В. Наїмовський, член керівництва Комітету Оборони Робітників (КОР), який відіграв визначну роль у створенні "Солідарності". Зокрема, в 1980 році він писав: "... незалежно від того, хто мав рацію в 1944-1947 роках і чи виселення українців з їхньої території було єдиним можливим способом закінчити війну (проти УПА), треба усвідомити, що це був акт несправедливості супроти сотень тисяч людей".⁴

Тепер зупинимось на обстановці в самій Польщі після війни. Відносини

між поляками і українцями тут особливо загострилися. Основна маса поляків сприймала українців, як ворожий елемент. Ці стереотипи вміло підтримувало сталінське керівництво СРСР, метою якого було пересварити народи. Так легше було ними управляти. Особливо негативне було ставлення місцевої польської громадськості до депортованих на колишні німецькі землі українських переселенців. Їм надавали найгірші німецькі господарства, постійно називали бандитами.

Протягом 1947-1956 років українці пережили десятиліття переслідування, вони не мали своїх організацій, установ, церков. Акція "Вісла" остаточно розгромила Українську греко-католицьку церкву (УГКЦ) в Польщі. Всього було знищено, перетворено на різні склади та підсобні приміщення 350 храмів. Більшість римо-католицького духовенства підтримала ці дії офіційних властей. Церковні святині були забрані, зокрема, так було зроблено в Кракові. Керівництво католицької церкви в Польщі підтримало рішення комуністичного режиму в Польщі відмовити у створенні парафій УГКЦ.

В 1952 р. Політбюро ЦК Польської Об'єднаної Робітничої Партії прийняло рішення про покращення господарського становища українців та посилення їх політичної активності. Конкретні заходи на його виконання були прийняті тільки в 1955 р. На початку 60-х років поступово стало відроджуватись українське життя в Польщі. В 1957 р. ЦК ПОРП приймає резолюцію, яка офіційно дозволяла українцям повертатися на свої господарства на південно-східні землі. Дозволено утворювати школи, видавати газети, підручники. Здавалось би, рішення прийняті правильні. Однак розвиток українського життя в Польщі далі йшов дуже повільно. Він був під постійним контролем Міністерства внутрішніх справ.

І на початок 90-х років уряд республіки офіційно не цікавився розвитком національних меншин, не велася діяльність задля їх національного відродження. Твердо продовжувалась політика на перетворення Польщі в "етнічно однорідну державу". В офіційних підручниках відносини між українцями і поляками свідомо перекичувались. Так, зокрема, в книзі Я. Гергарда "Заграв в Бескидах" говориться, що поляки - це жертва інших народів, в т.ч. українців, а Польща нікого і ніколи не підкоряла. Всі українці - це люди з антипольськими настроями, бандити, німецькі колабораціоністи. Цей підручник є обов'язковим для вивчення в середніх школах і вищих навчальних закладах Польщі.

На сьогоднішній день в Польщі фактично діє одна основна українська організація - це Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ). Воно має 4 воєводських і 14 повітових осередків, 205 гуртків, які об'єднують 4753 членів товариства. Ці активні діячі українського просвітницького руху постійно зазнавали тиску з боку комуністичної влади Польщі, дискримінацій-

них переслідувань, їм постійно створювали перешкоди на шляху національного розвитку. В середині 60-х років серед польського громадянства було проведено опитування про ставлення до національних меншин республіки. Більшість респондентів показали себе відкрито налаштованими антиукраїнськи.

В кінці 80-х років були зроблені спроби дещо нормалізувати українську проблему в Польщі. Перш за все, це проглядається у ставленні до Української греко-католицької церкви. Покращились стосунки УГКЦ і польського єпископату. Тут необхідно підкреслити, що значна заслуга в цих змінах Папи римського Іоана-Павла II. Позитивні зрушення були схвально зустрінуті керівництвом УГКЦ в Польщі. Так, в 1982 р. в Ченстохові отець Йосиф Романюк заявив: "Стоїмо разом перед нашою спільною Матір'ю, історія наших народів - польського і українського - століттями була спільна, єднала нас та сама католицька віра"⁵.

Аналогічні заяви прозвучали і з боку керівництва католицької церкви Польщі. В 1987 р. в Римі відбулася зустріч польських і українських єпископів. Виступаючи на ній, примас М. Глемп підкреслив: "Нині гнітить нас звичка оскаржень, упереджень, а також спогади про сльози і кров. Не вільно нам починати ліцитацію, хто кому винен більше кривд. Це ні до чого не доведе"⁶.

Здається, що проблема зрушилась з мертвої позиції. Однак це тільки поверхнєві враження. Громадськість Польщі в основній масі не підтримує ці зміни. Події, пов'язані з акцією "Вісла", не зустріли рішучого осудження.

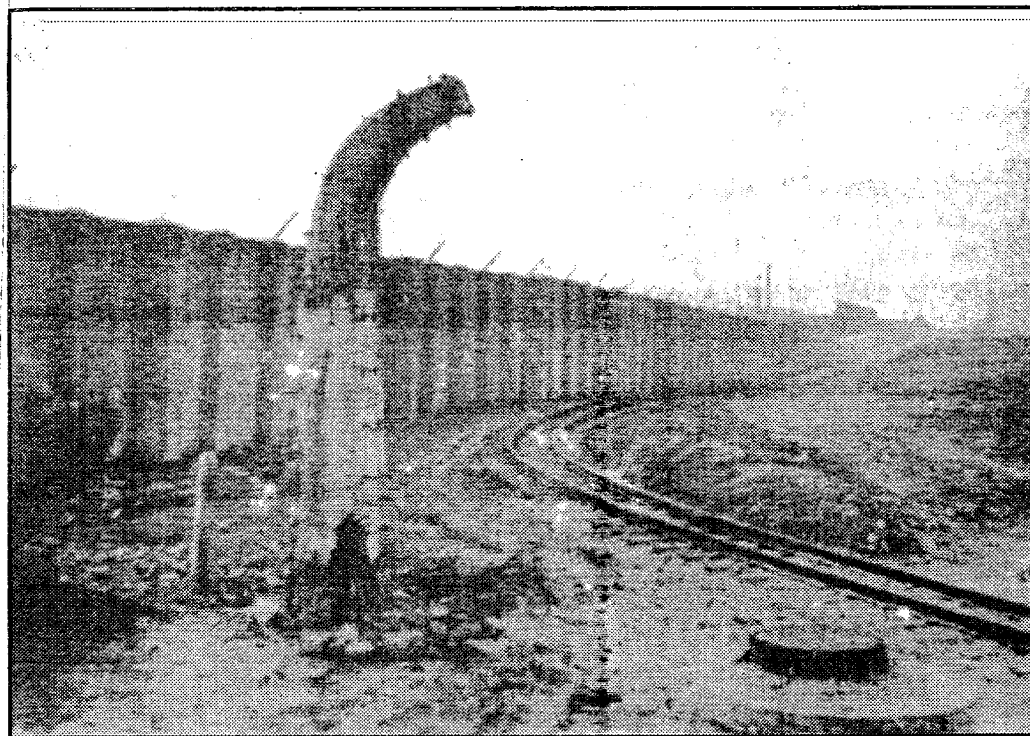
Таким чином, роблячи висновок, можна констатувати, що проблеми репресій та терору, пов'язаних з проведенням злочинної акції "Вісла", є надзвичайно гострими як в сучасній Україні, так і в Польщі. Антиукраїнські настрої польської громадськості повинні отримати відповідну оцінку громадян України. Наш польський сусід має зрозуміти, що Українська держава є, що ми готові її захищати.

Література

1. Сучасність. 1986. №1. С.44.
2. Ковалевський З. Польська демократична громадськість мусить знати про Українську повстанську армію // Наука і культура. К. 1991. вип. 25. С.24.
3. Сучасність. 1989. №12. С.38.
4. Наїмовський В. До тисячоліття хрещення Руси-України // Сучасність. 1980, №13. С.29.
5. Сучасність. 1982. №5. С.39.
6. Сучасність. 1987. №6. С.41.

З М І С Т

Кугутяк М.	50-ліття акції “Вісла”: історія і сучасність	3
Геник М.	Проблема деформації національної структури населення західноукраїнських земель у польській суспільно-політичній думці першої половини ХХ століття	7
Савчук О., Комар В.	Берестейський мир 1918 року і доля Холмщини	16
Комар В.	Національна політика Польщі на західноукраїнських землях напередодні Другої світової війни	21
Козловський І.	Депортації українського населення у Польщі у 1941-1946 роках	30
Дрозд Р.	Основна мета акції “Вісла”	39
Копчак С., Коваль Л.	Акція “Вісла”: причини і наслідки	52
Керниця Г.	Участь військових структур Польщі, Чехословаччини і Радянського Союзу у реалізації депортаційної політики на Закерзонні	59
Чапуга С.	Боротьба ОУН-УПА проти депортаційної політики Польщі та СРСР у 1914-1947 роках	65
Криницький С.	Боротьба української громадськості за ліквідацію наслідків операції “Вісла”	71
Мандрик Я.	Депортаційні акції в оцінці української та польської громадськості	76

Фрагмент муру навколо концтабору в Явожні. 1959 р.

Підписано до друку 23.12.99 р.
Друк офсетний. Тираж 1000 прим. Зам. № 2305.
Івано-Франківська обласна друкарня,
м. Івано-Франківськ, вул. Січових стрільців, 78.